

OSMANLI İMPARATORLUĞU 1566-1617*

Vernon J. Parry

Osmanlı İmparatorluğu Muhteşem Süleyman'ın (1520-66) yönetimi altında gücünün ve ihtişamının en yüksek noktasına erişmişti. Onun ölümünü takip eden devirde imparatorluğun hem içinden hem de dışından kaynaklanan zorlamalar ve baskılar Osmanlı devletinin yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. 1566'dan sonraki olayların genel eğilimi, en azından Sultan Süleyman devrinde olduğu gibi Osmanlı rejiminin bazı temel özelliklerine değinmeden anlaşılmaz.

Sultan'ın sarayı, onun özel ve şahsi ihtiyaçlarını karşılayacak bir yaşam yeri ve dahilli organizasyon merkezi olmaktan çok daha ileri bir anlam taşıyordu. Bu saray, aynı zamanda imparatorluğun gösterişli ve bir yönetim mekanizması merkezi olmaktan da öte bazı özelliklere sahipti. Osmanlı sarayı ve başkenti, merkezi yönetimle ilgili personeli, yüksek düzeydeki devlet otoritelerini, yüksek rütbeli eyalet yöneticilerini, merkezi yönetimin padişaha bağlı silahlı kuvvetleri olan yeniçerileri ve İstanbul Kapıkulu Sipahi Ocağı olarak bilinen atlı kuvvetleri ve mühendis ve topçu olarak tanımlanan çeşitli ocak ve dirlikleri bünyesinde barındırıyordu. Burada Osmanlı ailesine bağlı, 'köle' olmaktan çok 'sultanın adamı' ve 'kulu' terimi olarak daha iyi tanımlanan **gulam** (çoğ. **gilman**) statüsünde çok sayıda personel bulunuyordu. Kul sistemi İngilizce'deki 'slave' yani 'köle' sistemi değil aksine devlet içinde prestij ve ayrıcalık işareti ve anlamını taşır. Osmanlı ailesinde Kapıkulu Ocağı'na kayıt yapılırken izlenen ana prensip, bu ocağa yazılacakların **gilman** sınıfından ve padişahın Müslüman Türk uyruklarından kimsenin alınmaması keyfiyetidir(1). Bu üstün ve imtiyazlı sınıfa girebilmenin en önemli şartı, gayri müslim sınıftan olmak ve Türk doğmamış olmaktı. Sultan'ın Kapıkulu Ocağı için bir kaç kaynağı vardı:

1-Hıristiyanları karşı yapılan kara ve deniz savaşlarında alınan esirler,

2-Hediye edilen veya satın alma yoluyla elde edilen esirler.

3-İmparatorluğun Hıristiyan vatandaşlarından özellikle Slav ve Arnavut kökenli ailelerden zaman zaman toplanan çocuklar.

*Sabırlı ve titiz çalışmalarıyla tanınan İngiliz tarihçisi Osmanlı tarihi üzerinde yaptığı araştırmalarıyla tanınmış V.J.Parry'nin **The New Cambridge Modern History**, vol. III, ed. R.B. Wernman, Cambridge, at the University Press, 1968, pp. 347-376'da yayınlanmış olan "The Ottoman Empire 1566-1617" başlıklı makalesi Doç.Dr.Necmi Ülker tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

1-İmparatorluğun İslam dini, kanuni ve eğitimle ilgili kurumların kontrolü ise sultan'ın Müslüman ana-babadan doğan uyruklarına verilmişti.

Kural gereği, yukarıda belirtilen kaynaklardan çocukluk çağını geçmemiş gençlerden ocağa alınanlar doğrudan uygulanan baskı sonucu değil, fakat onlar için yeni olan çevrenin baskısı ve etkisiyle Müslüman olmuşlar ve sultan'ın hizmetindeki kademelerde yükselme fırsatı bulmuşlardır. Kapıkulu Ocağı'na giren gencin yükselmek için takip edeceği yolun uzunluğu, büyük ölçüde onun fiziki ve entellektüel kalitesinin alt düzeyde veya yüksek oluşuna bağlı idi. Ocağa yazılanlardan en iyileri veya istikbal vadeden gençler saray okullarına gitmişler ve orada yönetim, devletin işleyişi, bazı sanatları ve İslam inanışları konularında öğretim ve eğitim görmüşlerdir. Uzun bir eğitim sonunda, yetişkin insanlar olarak olgunluk çağına erişen bu kapı kullarından bazıları sancak beyleri olarak eyaletlerin yönetimine devletin sorumlu memurları olarak tayin edilebilirlerdi. Bunlardan kabiliyetli olanları da zamanla beylerbeyi rütbesine yükselebilecek, hatta şansları iyi giderse, devlet yönetiminin en üst kademesi olan İstanbul'daki Divan'a vezir rütbesi ile atanabilecek, böylece imparatorluğun en üst kademesindeki siyaseti kontrol edip yön verebileceklerdi. Vezir-i azamlık onlar için erişebilecekleri en yüksek bir devlet makamı idi. Toplanan bu çocuklardan pek azı saray okullarına tahsil için seçilmiş, ancak bunların da çok az sayıdaki bir bölümü yüksek rütbe ve mevki sahibi olmuşlardır. Divan'ın ve merkezi yönetimin alt düzeydeki devlet daireleri, veya kapıkulu silahlı yaya ve atlı kuvvetleriyle ilgili görevler bu yetişmiş ve gö zde olan ocaklıları bekliyordu.

Saray okulları için seçilmeyen harp esirleri ve **devşirme** çocukları Anadolu'da devlete ait miri topraklarda fiziğe ve güce dayalı işlerde çalıştırılıyorlardı. **Acemi oğlanlar** olarak bilinen bu yabancı çocuklar belirli bir zaman geçtikten sonra İstanbul'a geri çağırılırlar, askerlik mesleğinde katı bir eğitimden geçtikten sonra bunların büyük bir kısmı Yeniçeri Ocakları'na kayıt olurlardı. Sultan'ın maiyetinde İstanbul Sipahileri(1)de vardı. Tamamı altı bölük olan bu sipahilerin, iki bölümü bünyesinde yalnızca Osmanlı İmparatorluğu hudutları dışındaki ülkelerden gelen müslümanlardan, diğer dört bölümü de genel olarak saray okullarından alınanlardan oluşmakta idi. Özel birliklerin personeli silah yapan ve tamir eden silahtarlar, topçular ve mühendisler, Hıristiyan kökenli dönmeler, harp esirleri ve **devşirme** olarak gelenlerin çocukları arasından bulunup alınıyordu.

Bu sistemin iki önemli karakteristiğini burada belirtmekte yarar vardır. Birincisi, **gulam** statüsü irsi olmayıp imparatorluk ailesine ait olan görevlilerin çocukları genel olarak sistemden ayrı tutulur ve imparatorlukta Müslüman nüfusu içinde asimile olurdu. İkincisi, bazı istisnalarla birlikte **gilman**'a, yaşamlarını sürdürmek için geliri olan topraklar verilmiyor, ancaklara merkezi rejim gelirlerinden (hazine) belirli aralıklarla muntazam bir biçimde muayyen maaşlar ödeniyordu.

Sultan'ın emrinde olan savaşçı sınıfı, imparatorluk eyaletlerinde bulunan ve sipahi olarak tanınan feodal atlı askerleri, imparatorluk ailesine doğrudan bağımlı olan (yeniçeriler) silahlı kuvvetlerden sayıca fazla olup statü olarak da

1-İstanbul sipahileri terimi imparatorluk ailesince atlı kuvvetleri olarak kullanılmış ve sipahi olarak bilinen feodal atlı kuvvetlerden ayrı anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. İtalyan kaynaklarının **sipahi di paga**(maaşlı sipahiler) genelde sipahi olarak bilinen tımarlı atlı kuvvetlerle karıştırılmamalıdır. Bkz. İng.metin, s.373-4.

onlardan farklıydılar. Bu sipahiler Sultan'ın çağrısı üzerine savaşa gelirler, zorunlu olan bu görevlerini tam olarak yerine getirdikleri zaman, buna karşılık yeterli ve yetenekli birer asker olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için kafi derecede ve geçimleri için yetecek kadar olan tımarlarını ellerinde tutarlardı. **Tımar**'ın çekirdeği veya en güçlüğüne **kılıç** tabir edilir ve buna ek olarak bahşedilen topraklar da **terakki** olarak tanımlanırdı. **Kılıç**, sipahinin asker olarak kendi yaşamı ve ihtiyaçlarını karşılaması için minimum ölçüde yeterli bir gelir olarak kabul edilirdi. **Terakki** ise her defasında elindeki **kılıç**'a ek olarak birer adet olmak üzere, sipahinin hizmetinin uzunluk ve yararlılığının ölçüsü derecesinde kendisine genel gelirinin artması için bahşedilmişti. Her bir sipahi, harpte kullandıkları hayvanlar, çadırlar, silahlar gibi araç ve gereçleri kendisi temin etmek durumunda idi. Buna ek olarak, sipahi **tımar**'ının değer olarak artışı oranı ölçüsünde bir veya birden fazla **cebeli** adı verilen asker beslemek, onların masraflarını karşılamak ve onlarla birlikte seferlere katılmak zorunda idi.

Sipahi olarak bilinen feodal atlılar için iki türlü **tımar** vardır:

1-Yıllık geliri 2000 ve 3000 akçe (1) ile 19,999 akçe arasında gelir getiren topraklara **tımar**, 2) Yıllık gelir değeri 20.000'den 99.999 akçe'ye kadar olan topraklara **ze'amet** denirdi. Önceki zamanlarda **tımar** ve **ze'amet**'ler verme hakkı beylerbey'lerine aittir. Zamanla merkezi hükümet bu hakkı kendisi almış, ancak en düşük geliri olan **tımar**'ların dağıtım yetkisi beylerbey'lerin uhdesine bırakılmıştı. Her sipahinin alt düzeydeki **tımar**'dan daha üst derecedeki **tımar**'a, verdikleri iyi hizmet sonucu, yükselme ümidi de vardı.

Sipahi kendi **tımar**'ları dahilindeki topraklar üzerinde kesinlikle mülkiyet hakkına sahip değildi. Bu topraklar yasaya göre devlete aitti. Sipahi, arazide yaşayan ve toprağı işleyen köylülerden makdî veya aynı olarak belirli ölçüde saptanmış vergileri toplama hakkına sahip olup toprağın yalnızca gelirinden yararlanabiliyordu. Sipahilik statüsü belirli limitler içinde irsi idi. Normal şartlarda bir **tımar**'lı sipahinin oğullarından birine verilebilirdi. Bazen de küçük bir **tımar** birden fazla oğul arasında paylaştırılabiliyordu. Eğer sipahi çocuksuz veya öldüğünde bir askerdin görevlerini yerine getirme yeteneğinden yoksun oğullar bıraktıysa, o sipahinin **kılıç**'ı (**tımar**'ı) vefat eden sipahinin maiyetinde çalışmış ve **tımar**'ı hak eden bir silahşöre yani **cebeli**'ye verilirdi.

Feodal sınıfa kaydolma keyfiyeti sınırlandırılmıştır. Ancak köklü sipahi ailesinin fertleri, onlarla yakından ilişkili **cebeli** savaşçıları: mesela **gulam** statüsüne sahip ve sultan'ın imparatorluk ailesine ait olan bazı yüksek rütbeli devlet adamlarının oğulları, **lala**'ların devlet kademesindeki yerine göre **tımar** veya **ze'amet** alma hakkına sahip bulunuyorlardı. Bir Müslüman gönüllüye de savaş alanında gösterdiği olağanüstü yiğitliğine mükafat olarak bir **tımar** verilebilirdi. Bunlara ek olarak pek çok olmamakla birlikte saray okullarından olan kişiler de feodal sistem içine girmişlerdir.

İmparatorluktaki feodal sistemin var olduğu her bir eyaletin de bulunan

1-Akçe veya asper küçük bir gümüş madeni para idi. Muhteşem Süleyman devrindeki geçerli para değişim işlemlerine göre 60 akçe 1 Venedik altınına eş değerdaydı.

sipahiler kendi aralarında subay veya liderlerini seçme hakkına sahipti. Bu yetkililerin (subayların) en önemlisi, diğer görevleri arasında bir seferin başlangıcında eyaletin sipahilerini toplayan **alay bey**'leridir.

Bir sipahinin ulaşabileceği en yüksek mevki **alay beyi** rütbesiydi. Eyalet yönetimindeki yüksek makamlar olan sancak beyi ve beylerbeyi olarak atanma hakkı gulam statüsünde olan ayrıcalıklı seçkinler (**élite**) tabakasında bulunan kimselere aitti. Sancak beyleri ve beylerbeyleri makamlarının gereği olan yöneticilik ve icraî görevlerine ek olarak harp zamanlarında kendi eyaletlerindeki sipahilere de komuta ediyorlardı. Bu üst düzeydeki yöneticiler 100.000 akçe veya daha fazla yıllık gelir veren ve **has** (özel) olarak bilinen geniş **tımar**'ların gelirlerini maaş olarak alıyorlardı. Sancak beylerinin yıllık olarak 200,000 akçe ve beylerbeyinin 1,000,000 akçe'den aşağı almamaları esası konulmuştu. Daha da ötesi, devlete hizmet süreleri uzadıkça kendilerine daha yüksek maaşlar ve **tımar**'larına **terakki** olarak ek topraklar veriliyordu. İlk defa sancak beyi veya beylerbeyi olarak atanana **has**'ın en küçüğü veriliyordu. Bu durum **tımar** ve **ze'amet** tutan bir sipahinin esas olan **kılıç**'ı elinde tutması keyfiyetiyle eş anlamlıdır. Herbir sancak beyi ve beylerbeyi kendi **tımar**'ının değeri oranında cebeli savaşçıları donatmak ve harbe götürmek zorunda idi. Büyük devlet görevlilerinden bazıları gerçekten kendilerinden istenenden fazla miktarda maiyetlerinde asker beslerlerdi. **Tımar** ve **ze'amet**'te olduğu gibi en küçük ölçüde olsa bile, **has** denilen **tımar**'larda irsi hak yoktu. Has **tımar**'ı kişiyle değil zamanla keyfi veya beylerbeyliği makamı ile ilgili olup bir devlet görevlisi diğerinin yerine tayin edildiğinde el değiştiriyordu.

Harp, siyaset ve yönetim gibi faaliyetlerde Osmanlı devletindeki iktidarı ve ayrıcalığı elinde tutan hakim unsurun **gilman** yani sultan'ın kulları olduğu açık bir biçimde belli olurdu. Eyaletlerdeki yaşam içinde gerçekte imtiyazlı aristokratik bir unsur oluşturduğu halde feodal sipahiler, devlet içinde üst kademedeki iktidar derecelerinden ve prestijinden mahrum bırakılmışlardır. Ayrıca harp, siyaset ve yönetim ilişkilerinden uzak tutulmuşlar, ancak sultan'ın Müslüman doğumlu büyük vatandaş kitlesine sahip çıkıp yönetme durumunda olmuşlardır. Karakter olarak böylesine birbirine zıt olan sistem tümüyle imparatorluk üyelerinin açık çıkarları doğrultusunda iyi işlediği sürece aşağı yukarı bir ahenk içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Osmanlılar diğer devletlerle olan ilişkileri kötüye doğru gitmeye başladığı zaman, sözü edilen durum gittikçe artar bir biçimde ortadan kalkmaya başlamış ve durum karmaşık bir hale gelmişti. 1566-1617 yılları arasındaki devirde Osmanlıların yeni ve pek parlak olmayan durumlarla karşı karşıya geldiklerini ve imparatorluğun bazı kurumlarında köklü değişmelerin gerektiği ortaya çıkmıştır. Gerçekten bu transformasyon ve değişiklikler yavaş ve uzun çöküntü hareketinin ilk safhasını teşkil etmiştir.

Osmanlıların kendi arasında çöküş nedenlerini keşfetmeye çalışan kişiler vardır. Şeriat veya İslam'ın mukaddes künunu alanında derin bilgi sahibi bir ilahiyatçı ve hukuk ilmi uzmanlarından biri yani **ulema** olan Bosnalı Hasan el-Kâfi, 1596-7'deki devlet yönetme sanatına ait olan küçük risalesinde; İmparatorluktaki adalet mekanizmasının yozlaşmaya yüz tuttuğunu, uzun yıllar görevde denenmiş, yeteneksiz kişilerin en üst düzeydeki devlet makamlarına yükseldiğini, geçmiş zamanlardaki Osmanlı ordularını üstün kılan itaat ve disiplin, cesaret ve yetenek gibi özelliklerini büyük ölçüde yitirdiğini, silahlı kuvvetlerin ve

savaş malzemelerinin düzenli bir biçimde toplanması ve denetlenmesinin yapılmadığını, askerlerin imparatorlukta yaşayan halka karşı çok aşırı olumsuz hareketlerde bulunduğunu ve İslam'ın düşmanlarına karşı yapılan savaşlarda yenilenmesine yol açan en son harp tekniklerine uyum sağlayamadığını, ihmalkarlık, bozulma, adam kayırma, aç gözlülüğün etkisiyle Osmanlı devlet sisteminin gün geçtikçe harap olmaya yüz tuttuğunu derin bir üzüntüyle ve feryad ederek anlatmaktadır. İmparatorluğu saran hastalıkların benzer teşhisleri Koçu Bey'in Sultan IV.Murad'a(1623-40) sunduğu meşhur risale veya muhtıra'da bulmak mümkündür. Bu muhtıra daha geniş kapsamlı olup Hasan el-Kâfî'nin risalesinden daha da ayrıntılı hazırlanmıştır. Koçu Bey'in ileri sürdüğü bazı münakaşa konuları şunlardır:

1-Sultan'lar ordunun başında sefere gitmeyi ve Divan-ı Hümayûn'da hazır bulmayı bıraktılar.

2-Sultan'ın gözdeleleri yetenekli ve tecrübeli kişilerin üzerinde yüksek makamları elde ettiler.

3-Enrika ve bozulma artık vezirler, merkezi yönetimin yüksek devlet yetkilileri arasında yayılmış ve alt yönetim birimlerinin tüm tabakalarına sızmıştır.

4-Harem çok sık bir biçimde devlet işlerine karışarak zararlı etkisini sürdürüyordu.

5-Gösteriş ve lüks yaşam tutkusu imparatorluğun yönetici sınıfının moral gücü üzerinde olumsuz etki yapıyordu.

Hasan el-Kâfî ve Koçu Bey gibi adamların eleştirileri, somut bir gerçeği içermektedir. Bazı nadir durumlar dışında, Muhteşem Süleyman'ı takip eden sultan'lar, ne ordularının başında savaşa gitmişler ne de sürekli dikkat isteyen büyük devlet işlerinden kendilerini fazlaca sorumlu tutmuşlardır. Onların bu ihmali, şüphenin de ötesinde, suistimallerin artmasına yol açmıştır. Harem kadınları, örneğin, tahtta bulunan sultanın annesi **Valide Sultan** ve sultandan erkek çocuk doğuran karıları olan **Haseki Sultan**'ları beğeni ve yakınlıklarını kazanıp kaybetmelerine göre yüksek düzeydeki devlet adamlarının istikbal ve yükselme yollarını açmış veya karartmışlardır. Vezirler ve diğer yüksek rütbeli devlet adamlarıyla evli olan Osmanlı ailesinin kızları, kendi kocalarının görevlerinde yükselmesini sağlamak ve çocuklarının çıkarlarını korumak için mücadele ediyorlardı. Merkezi yönetimin önemli noktalarında bulunan devlet adamları arasındaki enrika ruhu büyümüş, bu durum devlet politikası çevresinde ve hatta ciddi meselelerin yönlendirilmesinde de sık sık kendini göstermiştir. Çok sık yapılan tayinler, görevden uzaklaştırma veya yüksek mevki sahiplerinin yer değiştirmelerinde olduğu gibi suistimallerin anlamı Osmanlı yönetiminin bir zamanlar olduğundan daha az bir biçimde etkili olduğunun bir göstergesidir. Bununla birlikte Hasan el-Kâfî'nin ve Koçu Bey'in risalelerinde çok geniş yer tutan faktörler modern tarihçi için Osmanlı Devleti'nin çöküşünün esas sebeplerinden daha çok, belirtiler olarak ortaya çıkar. Koçu Bey'in önemli problemleri biraz daha ayrıntıya inerek incelediği doğrudur. Bu problemler şunlardır: Yeniçerilerin sayılarının artması, sultan'ın Müslüman doğumlu olan vatandaşlarının ocağa alınması, feodal sistemde ve imparatorlukta artan bir biçimde ortaya çıkan karışıklıklar. Bu faktörlerin kapsamı içinde belirli bir ölçüde aşikar olan çökme belirtilerini görmek mümkündür. Bunlar çöküntünün temel sebepleri olmayıp gerçek sebepler başka yerlerde aranmalıdır.

İmparatorluktaki güçler artık Osmanlı Devleti 'klasik' kurumlarının çözülmesine ve bozulmasına katkıda bulunuyor, imparatorluğu yeni ve nahos gelişmelerin içine atıyordu. Bunların hiçbiri belki de uzun ve çetin savaşıardan doğan mali zorluk ve sıkıntılardan daha önemli değildi. Hemen üçyüz yıl boyunca çok güçlü olan Osmanlı fetihlerinin dengelenmesi 1566-1617 yılları arasında Asya'da ve özellikle Avrupa'da tamamen durma sonucunu doğumuştur. Osmanlı Devleti İslam ve Bizans Hıristiyan dünyası arasındaki sınır bölgesinde kurulmuştur. Onun varoluş nedeni (**raison d'être**) **cihât** yani İslam dini inanışlarına sadık veya sünni'lerin adına kafirlere (Hıristiyanlara) karşı savaş idi. Sürekli genişleyen sınırlar, kılıç erbabı veya din erbabı olsun Osmanlılara fethin materyal mükafatlarının da üstünde, onların politik, dini ve sosyal hayatlarının gelişimi üzerinde çok derin bir etki yapmış olan farklı sosyal bir teşkilat ve amaç vermişti. Osmanlı harp makinası, yönetim, hizmete dayalı toprak tasarruf sistemleri ve vergi sistemi bir devlet mekanizmasının ihtiyaçlarına göre ayarlanmıştır. Şimdi, ileriye ve genişlemeye yönelmiş olan harp durumunun yavaşlaması ile -- ilk defa Muhteşem Süleyman'ın uzun yıllarında görülen bir gidiş - -bu kurumlar statik hale gelen unsurların yeni ve alışılmamış baskısına uyum sağlamakta başarılı olamadı.

II. Selim(1566-74) devrinde en önemli olay, 1489'dan beridir Venedik yönetimi altında bir ada olan Kıbrıs'ın fethidir. Venediğe karşı yeni bir savaş isteğinin lehine olan tartışmaları keşfetmek zor değildir. Örneğin, Doğu Adriyatik kıyılarındaki rakibine ait toprakların çevrelediği Venedik üs bölgelerinin sınırları boyunca ihtilafın var oluşu, Dalmaçya'daki Segna(Senj) merkez olarak faaliyetlerini sürdüren **Uskok**'lar(1) olarak bilinen korsan grubuna veya Müslüman ticaretine ve Mekke'ye giden Müslüman hacı gemilerine hücum ederek Levant (Doğu Akdeniz bölgesi) sularında zararlı faaliyet gösteren ve Kıbrıs'ta barınan Hıristiyan korsanlarla pazarlık konularında Signoria'nın (Venedik Doğu) başarısız kalma keyfiyeti ... Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa harbin patlamasını engellemek için çaba sarfetti. Ancak aralarında Piyale Paşa, Mustafa Paşa ve Uluç Ali Paşa'nın da bulunduğu nüfuzlu devlet adamları, Kıbrıs'ın fazla zorlanmadan ve masraf yapılmaksızın elde edilebileceği konusunda Sultan'ı ikna ettiler. II. Selim de Venedik Doğu'nun 1567'de tahta geçtiği zaman Osmanlı Devleti ile Venedik arasında devam eden resmi sulh durumunu yenilemişti. Müftü Ebussuud Efendi bu sırada şeriat prensiplerine veya İslam'ın mukaddes kanununa dayalı yasal hüküm olan bir fetva verdi. Bu fetva ile bir zamanlar Müslüman yönetimi altında olan Kıbrıs gibi toprakların yönetimini tekrar elde etmek amacı olduğu zaman sulh antlaşmalarının bozulmasına izin verilebileceğini ilan etti. Venedik Senatosu'nun bazı üyeleri Kıbrıs'ın Osmanlılara verilmesine karşılık olarak atanmış Dalmaçya ve Arnavutluk'taki bazı toprakların Venedik yönetimine geçmesini ve Osmanlı İmparatorluğundan bazı ticari ayrıcalıklar

1-Uskoklar Dalmaçya'da özellikle XVI. yüzyıl ortalarında Bosna sınırında yaşayan, Sırpça anlamı kaçak, korsan durumunda olan haydutlardır. Bu konuda bkz. **Meydan Larousse**, 12 .cilt, İstanbul, Meydan yayınevi, 1985, s. 439: **Türk Ansiklopedisi**, XXXIII. cilt, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1984, s. 101 : İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III., Cilt, I. ksm., Ankara, T.T.Kurumu Basımevi, 1951, s. 71, 489.

alınması yolunda fikirler ileri sürerlerken diğer bazı senato üyeleri de sultan'ı ve Osmanlı hükümetindeki yüksek devlet yetkililerini yatıştırmak için çok miktarda hediyelerle memnun edilmesi girişiminde bulunulmasını teklif ettiler. Ancak Venedik'te ve İstanbul'da savaş taraftarı olan gruplar etkinlik kazandı. Venedik Doç'u çıkabilecek bir çatışma halinde diğer Hıristiyan devletlerinden gelecek yardıma gerçekten güveniyordu. Bu duygularla cesaretlenen Venedik Doç'u, Osmanlıların Kıbrıs'ın teslimi ile ilgili taleplerini 1570 yılının ilkbaharında uzlaşmaz bir tutum içinde reddetmiş ve ileriye dönük görüşmeler ihtimaline böylece bütün kapıları kapatmıştır.

Mustafa Paşa'nın komutasındaki güçlü bir Osmanlı ordusu 1570 yılının Temmuz ayında Kıbrıs'a ayak bastı. Bu sırada Papa V. Pius İspanya ile Venedik arasında bir ittifak antlaşmasını gerçekleştirme yolunda yoğun bir biçimde çaba harcıyordu. Çok geçmeden konu açıklığa kavuştu. 1537-40(1) yıllarında olduğu gibi şimdi de İspanya'nın çıkarları Batı Akdeniz'de Cezayir korsanlarına karşı savunmayı ve Kuzey Afrika ile ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için uğraşmayı gerektiriyordu. Diğer yandan Venedik ise Levant'da bulunan eski imparatorluk kalıntılarını elde tutmayı amaçlıyordu. Sonuç olarak her iki devletin durumuda anlaşmaları için uygun değildi. İspanya kralı II. Filip, Papa V. Pius'un ricalarına cevap olarak, en sonunda Doç'un yardımına bir filo göndermeyi kabul etti. Sefer hazırlanmış olan İspanya ve Papa'ya bağlı kuvvetler ancak 1570 yılı Ağustos'unun sonunda Girit adasının Suda limanında Venedik donanmasına katıldılar. Haçlı donanmasının yüksek komuta heyeti içinde çıkan derin anlaşmazlıklar yüzünden bu deniz seferinin uygulama safhası ciddi olarak gerçekleştirilemeyecektir. Kıbrıs'taki Magosa kalesinin 9 Eylül'de Osmanlıların eline düştüğü haberi ulaştığında tüm Haçlı donanması Küçük Asya'nın güney kıyılarındaki Castellorizo'dan pek uzakta değildi. Bu durum üzerine donanma kayda değer hiçbir harekette bulunmadan önce Girit'e sonra da İtalya sularına yelken açtı.

1570-1 devresinde ve bunu izleyen yıllarda İspanya, Papa'lık ve Venedik aralarındaki görüşmeleri daha da ileri seviyede sürdürmüşlerdir. Doğu Akdeniz'de olduğu kadar Kuzey Afrika'da yapılacak silahlı mücadele faaliyetlerini de içeren bir savaşın eskalasyonu (uzatılması) düşüncesi ile 15 Mayıs 1571 tarihinde resmi bir ittifak imzalanmıştır. Eylül 1571 tarihinde yeni bir Hıristiyan donanması Messina'da toplanmış ancak müttefikler Kıbrıs'ı kurtarmak için yaptıkları bu girişimlerinde çok geç kalmışlardı. Adadaki son önemli Venedik kalesi olan Magosa yaklaşık onbir aylık bir kuşatmadan sonra 1 Ağustos 1571'de Osmanlılara teslim olmuştu. Fakat Avusturyalı Don John'un komutası altındaki Hıristiyan donanması önemli sayılacak bir başarıyı gerçekleştirdi. Bu da 7 ekim 1571'de yapılan meşhur Lepanto deniz savaşında Osmanlı donanmasının gerçekten harap olmasıdır. Lepanto olayı, 1538'deki Preveze deniz savaşından beri Osmanlıların elinde tuttıkları deniz üstünlüğünün kırılmasını sağlamakla birlikte, yarattığı pratik sonuçlar yüzünden, maddi sonuçlarından daha çok sembolik bir zafer olarak kabul edilmelidir. Hıristiyanların Lepanto'daki başarılarının meyvelerini hemen toplaması için Akdeniz'de harekatta bulunmalarının mevsimi çoktan geçmişti. Bu zaman dezavantajından daha önemli olan husus, Lepanto'da Hıristiyanların kendi gemileri ve mürettebatlarındaki kayıpları azımsanmayacak ölçüde olmasıdır. 1571-

1-Bkz. The New Cambridge Modern History, (bundan sonra N.C.M.H.), II, s.519-20.

2 Kış ve İlkbahar mevsimlerinde muazzam ve inatçı gayretleri sonucu büyük bir yeni donanma inşa edip tehzizatlandıran Osmanlılar, 1572'de bu donanmayı yetenekli bir denizci olan Uluç Ali Paşa önderliğinde Cerigo, Navarin, Modon sularına göndermişler, bu sıralarda Müslüman düşmanlarına karşı ikinci ve bu defa kesin bir zafer kazanmak isteyen Hıristiyanların girişimlerini etkisiz hale getirmişlerdir. Gerçekten de Hıristiyan donanması 1572 deniz seferinde herhangi kayda değer bir başarı elde edememiştir.

Pahalı ve başarısız olan savaşın sonucu ile olumsuz yönde etkilenmesi yanında, Osmanlı İmparatorluğundan çekmeğe alışkın olduğu büyük ölçüdeki buğday kaynağını ve Levant ticaretini kaybetmenin ağırlığı ve olumsuz etkileri altında ezildiğini anlayan Venedik artık Sultan'la sulh imkanlarını araştırmış, Kıbrıs adasının Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen zaptı keyfiyetini kabul ve ödediği büyük miktardaki harp tazminatına karşılık Mart 1573'de sulh antlaşmasını elde etmişti. Osmanlılara karşı mücadelede yalnız kalan İspanya dikkatini Kuzey Afrika'ya çevirdi. İmparator V. Charles, 1535'de Tunus'u himayesi altına almayı başarmış ve bir liman kalesi olan La Goletta, bu bölgedeki İspanyol üstünlüğünün önemli bir simgesi haline gelmişti. 1569-70 Kış'ında Uluç Ali Paşa kara yolu ile Cezayir'den Tunus'a yürümüş, bunun üzerine İspanya'nın desteklediği yerli prens kaçıp La Goletta'ya sığınmak zorunda kalmış ancak Uluç Ali Paşa orayı alarak şehre askeri kuvvet yerleştirmişti. Avusturyalı Don John Sicilya'dan yelken açarak bu duruma müdahale etmiş 1573 Ekim'deki parlak bir başarıdan sonra Tunus'un bir kez daha İspanya'nın egemenliği altına girmesini sağlamıştı. Ancak bu durum İspanya için uzun süreli olamamıştır. Uluç Ali Paşa, Temmuz 1574'de büyük bir filo ile Tunus önlerine gelmiş ve kısa bir kuşatmadan sonra hem şehri hem de La Goletta kalesini zapt etmişti. Osmanlıların 1574 yılında Tunus'u fethetmeleri oldukça önemli olan bir olaydır. Bu olay gerçekte Kuzey Afrika'nın Müslümanların yönetimi altında mı kalacağı yoksa Hıristiyanların yönetimine mi geçeceği konusunda Osmanlı Devleti ile İspanya arasında devam etmekte olan mücadelenin gerçekten sona erdiğine dair bir işaretti. Sultan'a bağımlı olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'daki korsan beylikler altın devirlerinin sonuna gelmiş olmakla birlikte mesele açık bir biçimde Müslümanların lehine çözümlenmiş görünüyordu. Kastilya Prensesi İsabella ve Aragon Prensi Ferdinand zamanında Kuzey Afrika kıyılarında başlamış olan İspanyol fethi politikası (**conquista**) başarısızlıkla sona ermişti.

Kıbrıs savaşı sırasında Lefkoşe, Magosa ve Tunus'ta yapılan mücadeleler Osmanlılar için geniş ölçüde harcamalara, büyük miktarda insan ve malzeme kaybına yol açmıştı. Bu savaş onlara, aynı zamanda, güçlü deniz kuvvetlerinin hemen hemen tamamının Lepanto'da mahvolmasına daha sonra da Hıristiyan armadasıyla boy ölçüşebilecek yeni ve güçlü bir donanmayı inşa etmek için büyük bir hız ve gayretle çalışmalarına mal olmuştur. Tüm bu zorluklara rağmen Osmanlılar, Kıbrıs ve Tunus'u almakla mücadeleden en karlı çıkan taraf olmuştur. 1578-90 yılları arasında İran'a karşı süregelen uzun savaş, Osmanlıları kendi kaynaklarını geniş bir biçimde harcamak zorunda bırakmıştı. Gelecekteki olayların göstereceği gibi Osmanlılar kısa süren fakat karakter olarak hırslı ve geniş boyutlu bir başarı için çaba harcamışlardır.

Muhteşem Süleyman'ın İran'a karşı yaptığı seferler sonucunda Irak ve

Küçük Asya'daki Erzurum ve Van gölü(1) etrafındaki bölgeler de Osmanlı İmparatorluğuna katılmıştır. 1555'te yapılan Amasya Antlaşması ile de bu fethedilen toprakların Osmanlılara ilhakı kabul edilmiştir. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail (ölm. 1524) zamanında önlenmiş olan İran'ın Küçük Asya'daki dini ve politik yayılmasının tekrar canlanacağı konusunda Osmanlı hükümetinin korkmasına artık sebep yoktu. Sünni ve dini inanışlarına sadık olan Osmanlılar, İslam dininin Şii formunu (mezhebini) benimsemiş olan İranlılardan bu noktada ayrılıyorlar ve her bir devlet için eskiden var olan gerilimi ve güvensizlik sebeplerini hala muhafaza ediyorlardı. Küçük Asya'da Osmanlı kontrolü altında bulunan bir çok Şii taraftarlarının varlığı ve bunların Osmanlı sultanının hükümetine şüphe ile bakmaları ve Osmanlı-İran bölgelerini ayıran sınırlarda kesinlik kazanmayan ve belirsiz bölgelerin varlığından dolayı genel bir hoşnutsuzluk vardı. Daha da ötesi, uzun yıllar geçmesine rağmen bu iki devlet arasındaki düşmanlık daha da karmaşık bir şekle bürünmeye başlamıştı. Osmanlı sultanı ve İran şahı, İran'ın etkisi altındaki doğu bölgeleri ve Osmanlıların yönetimine düşen geniş bölgelerde yani Kafkasya bölgesinde bulunan Hıristiyan ve Müslüman olan küçük beyliklerin sadakatını kazanmak için birbirleriyle rekabet halinde idiler. Osmanlı devlet adamları, İran'ın kuzey doğusunda büyük bir İslam devleti olan Horasan'ın kontrolünü ellerine geçmiş olan ve kendilerini Safevi rejiminin düşmanı ilan eden ve kendileri sünni Müslüman olan Maveraünnehir'deki Özbek Türkleri ile kuvvetli bir antant (**entente**) kurmak ve güçlendirmek imkanlarını araştırdılar. Aynı zamanda Osmanlıların Hıristiyanlığa karşı ilerleyişinin kontrol altına alınmasını ve durdurulmasını sağlamak için, şahın ordularının ikna edilip amaçlarına yönelik bir vasıta olarak kullanılmasının uygun olacağı düşüncesi, Avrupa'nın politik çevrelerinde derin bir iz bırakmış ve çok benimsenmişti. İran ile Avusturya, Venedik ve İspanya gibi devletler arasında zaman zaman yapılan elçi ziyaretleri, diplomatik yazışmalar olmasına rağmen genelde var olan haberleşme zorlukları Osmanlılara karşı müttefik bir cephe oluşturulmasını hemen hemen imkansız kılıyordu.

Osmanlı-Safevi düşmanlığının geniş çerçevesi için kendini hissettiren yeni bir faktör, Rusların Karadeniz'e, Kafkas ve Hazar Denizi bölgelerine doğru yayılma politikasıydı. IV. İvan 1552'de Kazan'ı ve dört yıl sonra da (1556) Volga'nın ağzındaki Astrahan'ı kontrolü altına almıştı. Moskova kuvvetleri yüksek Kafkasların biraz kuzeyinde akan Terek nehrine kadar güneye doğru sarmışlardı. Rus çar'ı Osmanlı hükümetinin ilgisiz ve hareketsiz kalamayacağı bir durum yaratmıştı. Kuzey bölgelerinden Mekke ve Medine'ye giden Müslüman tüccar ve hacıları Safevi İran'dan Osmanlı İmparatorluğuna giderken sık sık güçlük çekiyorlardı. Karadeniz sahillerine giden yollar artık onlar için ulaşılması daha da zor hale geliyordu. **Hâdim ül-Haremeyn** veya Mekke ve Medine gibi iki mukaddes şehrin koruyucusu olarak İslam dünyasında kendisine geniş prestij veren bir statüye sahip olan Osmanlı sultanı Müslümanların dini çıkarlarını savunma yükümlülüğünü üstlenme durumunda idi. Buna ek olarak Osmanlı sultanı Moskova kuvvetlerinin ilerleyişinin sürmesinin Osmanlı İmparatorluğuna getirebileceği çok açık olan politik ve ekonomik dezavantajları hesaba katmak

mecburiyetindeydi. Osmanlı kuvvetleri 1569'da Astrahan'ı zaptetmeye çalıştılar fakat başarılı olamadılar. Bu seferin gerçekleşmeyen amaçlarından birisi de Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal inşa etme projesiydi. Böyle bir kanal Karadeniz'den Don nehri boyunca ve sonra da Volga ve Hazar Denizine kadar uzanacak olan sürekli bir su yolunu kullanma imkanını Osmanlılara verecekti. İstanbul'daki devlet adamlarının aşağı Volga toprakları üzerinde Osmanlı kontrolünün sağlanmasından çok daha fazlasını düşündüklerinden en ufak bir şüphe yoktur. Osmanlılar için Hazar Denizi'ne ulaşmak, Maverâünnehir'deki Özbek hanlarıyla doğrudan ilişki kurmak ve Kafkasların içine ve kuzey İran'a insan, silah, cephane naklinde serbest olmak anlamına geliyordu. Astrahan seferindeki başarısızlığın, Osmanlıların Safevilere karşı açacakları yeni bir savaş halinde Don ve Volga'nın kullanılmasını imkansız kıldığı da bir gerçektir. Bununla beraber bu başarısızlık Kafkasya'nın kuzeyindeki doğu yollarının stratejik imkanları ile meşgul olmalarına engel olmamıştır. Gerçekten de Osmanlı kuvvetleri, 1578'de İran'a karşı başlatılan büyük savaş esnasında Kırım'dan Kuban steplerini geçerek Hazar Denizi kıyılarına yürümüşlerdi.

Muhteşem Süleyman'ın seferleri Osmanlıların İran'a karşı yaptıkları savaşlarda karşılaştıkları güçlüklerin katı ve olumsuz özelliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu güçlükler şunlardır: Katedilmesi gereken uzun mesafeler, iklim ve arazinin çetin oluşu, sefer mevsimlerinin kısa süreli oluşu, üstesinden gelinmesi gereken ciddi lojistik problemler ve yüksek derecede insan, hayvan ve malzeme kaybı...(1). Osmanlı askerleri için böyle bir harp, normal olarak ölüm riskini, yaralanmaları, hastalığı, çok soğuk ve çok sıcak şartları da beraberinde getiriyordu. 1553-5 yılları arasında imparatorluğu gezen bir Alman, İstanbul'da doğu cephesinde donma sonucu ayaklarını kaybeden adamları gördüğünü kaydetmektedir. İran köyleri aynı zamanda Safevilerin terkettiği bir çok deve, katır, ve at leşleriyle, terkedilmiş silah, çadır ve harp levazimatı ile dolu geniş ve boş bölgelerdeki açlık anlamına geliyordu. Bunlara ek olarak, şahın kuvvetleri geri çekilme, vuruşmaktan kaçınma, sıkıntı yaratma gibi alışılmış taktiklerini bizzat uyguluyorlardı. Ayrıca, düşmana yardım edecek ve onun yararına çalışacak tüm şehirleri ve toprakları kendileri soyuyorlar veya bu bölgelere gelen Osmanlı kuvvetlerine boş olarak bırakılmasını sağlamalarından ötürü Osmanlı kuvvetlerinin yağma şeklinde elde ettikleri zengin ganimetlerin miktarını azaltıyorlardı. Doğu seferleri Osmanlı ordusu kademelerinde, merkezi hükümetin, askerin moralini yükseltmek için harcadıkları tüm gayretlere özellikle sünni ulemadan ve şeyhülislamdan doğru inanış yolu olan sünniliğin düşmanı şiî'lerin Hıristiyanlarla bir sayılıp, harpte esir edilmeleri halinde köle olarak satılmalarının dinen caiz olacağına dair şer'i hükümler (fetvalar) ve kanuni (örfl) ifadeler verilmesine rağmen hiçbir olumlu sonuç alınamadığı bu devrin tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Şahın kuvvetleri 'yakılmış toprak' taktiklerini kullanarak genelde büyük bir muharebeye tutuşmak riskinden uzak durmuşlar, Osmanlı birliklerini sürekli yarararak ve bezdirerek kendi ülkelerinin içlerine çekilmişlerdir. Bu sebepten ötürü Osmanlılar için Safevilere karşı çabuk ve kesin bir başan kazanmak hemen

imkansız oluyordu. Osmanlıların birkaç defa yapmış olduğu gibi Tebriz'i almak ve sonra da terk etmek çok az karlı bir işti. İstanbul'daki devlet adamları kendilerini gerçekten güç bir seçenikle karşı karşıya bulmuşlardı. O da şudur: Şimdiki haliyle doğu sınırlarına razı olmak veyahut yeni bir savaş halinde amaçlarının boyutlarını ve karakterini genişletmekti. Daha önceki seferlerde, üzerinde tecrübe kazanılmış olan güce dayalı ilerleme savaşlarında ve yorucu geri çekilme hareketlerinde öğrenilen ve sonuçsuz kalmış gerçek bir alternatif vardı. Van gölü ve Erzurum'un doğusundaki geniş toprakların tamamını zaptetmek ve sürekli işgal altında bulundurmaya çalışılmak için Osmanlılar hangi mali kaynak, insan ve harp levazimatına mal olursa olsun geniş kapsamlı bir saldırıya geçmekti. Osmanlıların çatışmayı yenilemek için verdikleri kesin kararda rol oynayan önemli faktör, Şah Tahmasp'ın (1524-76) son yıllarında İran'da ciddi bir krizin ortaya çıkmasıdır. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail'in davası etrafında toplanan Küçük Asya ve Kuzey Suriye Türkmenleri, İran'da ayrıcalıklı bir askeri aristokratik pozisyon elde etmişlerdi(1). Şah İsmail zamanında Safevi hareketine dinamik bir güç ve birlik ruhu veren dini şevk, artık çökmeye başlamış, Türkmenler arasında kabile içi kavgalar ve kan davaları ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak İsmail'in oğlu olan Tahmasp ve onun yönetimi zamanında Gürcistan, Çerkezistan, Şirvan ve Dağıstan'dan gelen çeşitli Kafkasyalı elemanlar saray işlerinde ve silahlı kuvvetler bünyesinde gün geçtikçe önem kazanmaya başlamışlardı. Böylece onlar, İran'daki Türkmen üstünlüğüne karşı yeni ve tehlikeli bir tehdit unsurunu teşkil etmeye başlamışlardı. Tahmasp'ın ölümünden sonra Türkmenler kendi aralarında ve onlarla Kafkasya elemanları arasında mevcut olan gerginlik, Safevi yönetimi içinde açıkça patlak vermiş acı şiddet olaylarına sebep olmuştur.

Bu anlaşmazlık hanedan münakaşaları görüntüsü altında Türkmenolsun Kafkasyalı olsun her bir güç, iktidarı elde etmek için asaletlerini ve kan bağlarını kullanarak mücadeleyi sürdürüyordu. Kafkasyalı grubun Ustaçlı adındaki bir Türkmen grubu ile onların İran tahtına aday gösterdikleri kişinin seçilmesi hususunda himaye ettikleri Şah Tahmasp'ın oğlu Haydar Mirza, Mayıs 1576'da öldürülünce onların bu girişimleri başarısızlıkla sona erdi. Bunun üzerine Tahmasp'ın diğer oğlu olan İsmail Türkmen grubunun desteklediği aday olarak tahta çıktı. Şah İsmailin iki yıldan az olan saltanatı, hemen hemen bütün Safevi ailesinin ve üst düzeydeki emirlerin arasındaki bazı güçlü beylerin ve yüksek devlet yöneticilerinin kıyıma uğramasına şahit olmuştur. Böyle kontrol edilemeyen şiddet hareketleri, artan bir biçimde korkunun ve güvensizliğin ortaya çıkışı, şüphe ile birlikte, şif vatandaşların hor görülmesi ve üstelik İran Şahı İsmail'in İslamın Sünni mezhebinin benimsemeye meyletmesi, onun Kasım 1577'de gözden düşmesine ve ölümüne sebep olmuştur.

Kendisini yarı kör bırakan hastalıktan muzdarip bir şehzade olan Muhammed Hüdebende (1577-87) Türkmenlerin ileri gelen başkanlarının ellerinde bir araç olmaktan ileriye gidememiş, entrika ve nifak onun saltanatı boyunca devam etmiştir. Bu durum Kafkaslar'daki küçük Müslüman ve Hıristiyan beylerini de etkilemiş, bunlardan bazıları Safevi etkisi altında uzun yıllar yaşamanın verdiği cesaretle şah'ın sarayın da olan gruplarla ilişki içine girerek kendi çıkarları

1-Safevi Devletinin kurulmasıyla ilgili kısa bilgi için bkz. N.C.M.H., s. 404-6

doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu Kafkas beyleri 1578'de İran topraklarına karşı Osmanlı saldırısı başladığı zaman, harbin gerçek nimetlerinden ayrı olarak, Safevi rejimini hala içten kemiren bir hastalık haline gelmiş olan kan gütme davalarında çeşitli fraksiyonların tarafını tutmuşlardı. İstanbul'daki bazı yüksek devlet görevlileri arasında ileri gelen şahsiyetler olan Mustafa ve Sinan Paşalar bu durumun İran ile olan uzun düşmanlığın artık kesin olarak durdurulup anlaşma yapmak için en uygun bir zaman olduğu görüşündeydiler. Sultan III. Murad (1574-95) çok ihtiraslı bir teşebbüsün sonuçlarından korkan vezir-i azam Sokollu Mehmed Paşa'nın tam aksi yöndeki fikri savunmasına rağmen tartışmaları dinlemiş, Karadeniz ve Hazar denizi arasındaki geniş bölgelerin kalıcı bir şekilde fethedilmesi teşebbüsüne karar vermiştir.

Küçük Asya üzerinden uzun bir kara yoluyla veya Trabzon'a kadar deniz yoluyla asker ve harp malzemesi getirilebilecek bir merkez olan Erzurum, İran harbi yılları süresince Osmanlıların ana üssü olacaktır. Osmanlı ordularının komutanı olan Mustafa Paşa bu merkeze 1578 yazında İstanbul'dan çok sayıda yeniçeri ve sipahisini getirmiş ve buna ek olarak da Erzurum, Diyarbakır, Karaman, Sivas, Dulkadir ve Halep tımarlı sipahilerinin Erzurum'da toplanmasını sağlamıştı. Osmanlılar kendilerine ilk amaç olarak Gürcistan'ın ve onun yakın havalisinin alınmasını planlamışlardı. Bu geniş bölge, bu sırada birçok beyliklere ayrılmıştı. Bu beylik veya prenslikler şunlardır: Kartlı (Tiflis dahil), Kaheti, İmereti, Samçe veya Meshia (Osmanlı kaynaklarında Altın Kale), Guria ve Mingrelia. Ağustos 1578'de Çıldır gölü yakınlarında İranlıları yenmiş olan Mustafa Paşa sonra aynı ay içinde Tiflis'i işgal edip burasını kendisine askeri merkez yaptı. Hazar denizi kıyılarındaki topraklar yönünde hareket eden Mustafa Paşa, İranlılara karşı bir savaş kazanmış ve bu durum ona kuvvetlerinin Kanak (veya Alazan) nehrinden geçmesine imkan vermişti. Sonra, Tiflis'ten Şirvan'daki Şamahî'ye doğru ve Dağıstan'daki Derbend'e ve Safevi kaleleri olan Gence, Erivan, Tebriz'e giden yolları da kontrol eder bir durumda olan ve büyük stratejik değeri haiz bir kilit nokta durumundaki Araş'ı zaptetmişti. Erzurum'daki kışlık mekezine çekilmeden önce Mustafa Paşa zaptedilmiş bölgelerin yönetimi ve gelecek savaşların yöntemiyle ilgili Araş'ta bazı düzenlemeler yaptı. Buna göre Kartlı, Tiflis ile birlikte Osmanlı eyaleti olacak, Kaheti sultanın bağımlı bir beyliği olarak Gürcü prensinin yönetiminde kalacak; Suhum'da oturacak bir Osmanlı paşası Karadeniz'in doğu kıyıları boyunca uzanan toprakları kontrol edecek; henüz alınmamış olan Şirvan ve Dağıstan'ın fethedilmesi görevi Osman Paşa'nın emrindeki ayrı bir askeri kuvvete verilecekti. Osmanlıların Erzurum'a doğru çekilişlerinde İmereti, Guria ve Samçe beyleri Mustafa Paşa'ya boyun eğdiklerini bildirmişlerdir. Osmanlılar savaşın ilk ana seferini başarı ile bitirmekle birlikte genelde Osmanlıların başarıları kesin sonuca ulaşmaktan çok uzaktı. 1579-84 yılları Osmanlıların Gürcistan'da ellerinde tuttıkları toprakları sağlamlaştırmak ve birleştirmek için masraflı operasyonlar yapmaları gerekiyordu. Bu operasyonlar genellikle şunlardı: 1579'da Kars'da büyük bir kale inşa etmek, 1583'de Erivan'ı fethedip tekrar müstahkem hale getirmek, 1584'de Tiflis'e giden yol üzerinde örneğin Gori 'de, Tomanis'de ve Lori'de bulunan ikinci derecede önemli olan savunma önlemlerini almaktan ibaretti. Bunlara ek olarak, Osmanlılar her yıl geniş kapsamlı ve sık sık çetin çarpışmalara geren, Tiflis ve başka yerlerdeki gamizonlara asker ve malzeme takviyesi taşıyan "konvoy" seferlerini yapıyor ve bu girişimleri

defalarca Safeviler ve onların Gürcü müttefikleri tarafından engelleniyor ve Osmanlılar'a zarar veriyorlardı.

Bu sıralarda Osman Paşa Hazar denizinin batı sahili sınırındaki bölgeye bir dizi parlak seferler düzenlemiş ve savaşmıştır. Osman Paşa 1578'de Kura nehri üzerinde İranlıları yenmeyi başarmakla birlikte emrindeki kuvvetlerin Şirvan'ı zaptetmeye gücü yetmemiştir. İç deniz ve Dağıstan dağları arasındaki yaklaşık altı mil genişliğinde olan dar kıyı şeridindeki yolu kontrol eden Derbend'e çekilirken Osman Paşa orada kalmış, 1579-83 yılları boyunca büyük güçlüklerle karşı hemen kendini izole etmişti. Eri sonunda 1582 yılının sonlarında, Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan Kalmık ve Çerkez kabilelerinin akınlarına ve defalarca yaptıkları zarar verme hareketlerinin baskısı altında yaklaşık on iki hafta süren güç ve sıkı bir yürüyüş sonucu Kırım'ın Kefe şehrinden çıkıp Kuban ve Terek nehirlerini geçerek gelen Rumeli kıtalarının çiçekleri (askerleri) takviye olarak gelince hücumla geçecek yeterli kuvvetleri elde etmiş oldu. Osman Paşa 1583'de Samur nehri üzerinde İranlıların Dağıstan ve hem de Şirvan'dan çekilmelerini sağlayan büyük bir savaş kazanmış ve sonuçta Şamahi ve Bakû bu muzaffer komutana teslim olmuştu. Osman Paşa şimdi Kırım üzerindeki Osmanlı kontrolünü tesis etmek için emir aldı. Çünkü Tatar Hanı Osmanlı sultanının bağımlı bir beyi olarak yerine getirilmesi gerekli görevlerinden kaçınıyor ve Kafkasya'daki harbe kendi atlı kuvvetlerini göndermeyi reddetmek suretiyle Osmanlı sultanına da karşı gelmiş oluyordu. Bu sebeple Osman Paşa Kuban stepini geçerek, yardımına Uluç Ali Paşa komutasındaki deniz kuvveti gelinceye kadar Kefe'yi tuttu ve sonra da yeni hanı tahta oturttu. III. Murad bu meşhur askeri İstanbul'da en yüksek takdir nişanlarıyla ve büyük bir itibarla kabul etmiş ve 1584 Temmuzunda onu emsalsiz hizmetlerinden ötürü sadrazamlığa yükselterek taltif etmiştir.

1585-8 yıllarda yapılan Osmanlı seferlerinin esas amacı Azerbaycan'ın zaptıydı. Osman Paşa çok çetin bir direnmeyle karşılaşmasına rağmen 1585'de Tebriz'e ilerliyerek şehri almış ve tahkim etmiştir. Ancak Safevilerin sürekli desteklediği kuvvetlerin baskısı altında güçlüklerle yürüttüğü çekilme hareketi esnasında ölmüştür. Tebriz, Tiflis ve Erivan şimdi İran'ın karşı taarruzunun ağır baskısını karşılamak zorunda kalmıştı. Fakat bu şehirlerin garnizonları kendi bölgelerindeki çok hassas boğazları savunmalarına rağmen doğu cephesinin yeni komutanı Ferhad Paşa gelinceye kadar yerlerini tutmuşlar ve 1586'da bu şehirlerin tekrar rahatlamalarını sağlamışlardır. 1588'de yapılan savaşın son büyük seferinde Gence ve münbit bir bölge olan Karabağ Osmanlıların eline geçmiştir. Bu sırada 1587 yılında Bağdat beylerbeyi Çağalazâde Sinan Paşa'nın önderliğinde Irak'dan ufak çapta askeri hareketler yapılmış ve sonuçta İran'ın batı sınırlarındaki Luristan ve Hemedan gibi iki eyalet işgal edilmiştir.

Safevi rejimini zıt kutuplara ayıran kan davaları ve kavgalar savaşın son iki yılında tekrar alevlendi. Osmanlılara karşı direnme mücadelelerinde ün kazanmış olan Şah Muhammed Hüdabende'nin oğlu Hamza Mirza öldürüldü ve Muhammed Hüdabende 1587 Haziranında diğer oğlu Abbas'ın (1587-1629) lehine tahtından feragat etmeye zorlandı. Buna ek olarak 1588 ve 1589 Maveraünnehir'deki Özbek Türkleri Herat, Meşhed ve Nişabur'u zaptederek Horasan'ı istila etmişlerdir. Devlet içindeki fraksiyonların üstesinden gelinmesi hususundaki acil ihtiyaç ve Özbeklerin ülkeden sürülüp çıkarılması gereği Şah Abbas'ı neye mal olursa olsun Osmanlılar'a karşı olan harbin sona erdirilmesi

hususunda ikna etmeye yetmişti. 1590 da imzalanan barış şartları gereğince Şah, Tebriz'i ve ona bağlı bölgeler olan Azerbeycan'ı, Gence'yi, Karabağ bölgesini, Şirvan'ı, Gürcistan'ı, Luristan'ı ve Kürdistan'daki Şehrizor'u Osmanlı sultanına bıraktı.

İran'a karşı yapılan harbin sonu gelmeye başladığında Avrupa'daki Osmanlı sınırları boyunca yeni çatışmalar oluşmaya başladı. 1568'den beridir Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında barış durumu sürmekteydi. Ancak devam eden akımlar ve Müslüman gazilerin sınır boylarında kesinlik kazanmamış olan bölgelerde Hıristiyan akıncı beylerine karşı yaptıkları mukabil akınlar daha ciddi ve geniş boyutlu bir harbin çıkması için yeterli gerilime sebep olmuştur(1). Sınırlardaki küçük çapta yapılan savaşlar (Kleinkrieg) şimdi, 1587'de Koppan, Buda, Knije (Kaniza) yakınlarında 1588'de Jikso (Szikso) da yapılıyor, ve şüpheli ve pek de sakin olmayan bir barışı zayıflatıyordu. Bosna Beylerbeyi (Telli) Hasan Paşa Hırvatistan'a hücum ederek Kulpa Nehri üzerindeki Sisek'i önce 1591'de sonra da 1592'de kuşattı. Bu sırada aralarında en saygını ve nüfuzlu olan Sinan Paşa'nın da bulunduğu İstanbul'daki bazı üst düzey devlet adamları Osmanlı sultanına Avusturya'ya karşı savaş açmasını talep ettiler. 1593 Haziranında Bosna gazilerinin Sisek'de büyük kayıplar vererek püskürtüldüğü ve telef olan birçok gazi arasında Bosnalı (Telli) Hasan Paşa'nında bulunduğu mühim haber geldiği zaman III. Murad, nihayet Sinan Paşa ve grubunun Avusturya'ya karşı harp açma yolundaki ısrarlarına boyun eğdi.

Tuna üzerine yapılan geniş çaptaki saldırı Osmanlılar'ın harpteki kaynak ve maharetleri ile ilgili çok ciddi bir deneme mahiyetinde idi. İran seferlerinde olduğu gibi Macaristan'a karşı yapılan seferlerde de Osmanlılar zaman, iklim, arazi ve lojistik(2) (orduları hareket ettirme ve besleme sanatı) ile ilgili büyük güçlükleri yenme ve bunlara göğüs germek zorunda kalmışlardır. Bunlara ek olarak gerçek harp yapma usulleri daha önceki yıllarda Sultan Süleyman devrinde yapılan mücadelelerden daha az akıcı bir durum arz ediyordu. Avusturya Habsburgları Osmanlılar'a karşı çok çetin ve güçlü bir savunma sistemi oluşturma çabası içinde idiler. Avusturya arşidükü ve sonradan imparator olan I. Ferdinand (1558-64) Almanları ve Osmanlı yönetimi altındaki topraklardan gelen Slav ve Macar mültecilerini cesaretlendirerek onların Hıristiyan bölgelerinde yerleşmelerini desteklemiş ve sınırların muhafızları olarak verdikleri hizmete karşılık onlara dini ve mali ayrıcalıklar vermiştir. Bu ilk deneme mahiyetindeki girişimlerden sonra sınır bölgelerinde özellikle Unna ve Kulpa nehirleri boyunca Adriyatik bölgesinden Sava ve Dava'nın yüksek bölgelerine kadar olan araziye içine alan Hırvat ve Windisch sınır bölgeleri meydana gelmiş oldu. Bu savunma sistemi zamanla kendi askeri faaliyetlerini düzenleyebilecek ve 1578'den sonra geniş olarak Carniola, Carinthia ve Styria'da konulan vergilerle finanse edilir bir duruma geldi. Böylece Hıristiyanlar daha etkin direnme gücüne sahip oldu ve kendi sınır bölgelerinin savunmalarında gelişme sağladılar. Avusturyalılar'ın Slav ve Macar mültecilerinden sürekli olarak sınır bölgelerine (limitanei) insan gücü olarak kaynak sağlaması keyfiyeti Bosna gazilerinden müthiş bir reaksiyon görmüş ve bu durum 1593

1-Bkz. N.C.M.H., II, s.521-2.

2-Bkz. N.C.M.H., II, s. 514-5.

savaşına sebep olmuştur. Viyana'daki hükümet hala Hıristiyanlar'ın ellerinde bulunan ana kalelerin gelişmeleri ve güçlenmeleri için çaba sarfediyordu. Örnek olarak şu kaleler verilebilir: Kanije, Yanıkkale (Raab), Komaran (Komorn) Eğri (Eğre-Erlau). aynı zamanda daha önemli yolları, nehir geçitlerini ve tahkim edilmiş büyük şehirlerin yakınlarında buraları korumak için **Palanka**'lar denilen küçük kaleler ağı meydana getirilmiştir. Yıllar ilerledikçe ve süratli fetih yapma keyfiyeti azaldıkça, Osmanlılar mecburi olarak kendileri için Avusturyalılar'ın yaptıklarına benzer Belgrad, Temeşvar, İstoni Belgrad (Stuhlweissenburg), Buda, Estergon (Gran) gibi birçok kalelerin herbiri stratejik değeri olan noktalarda kurulmuş küçük müstahkem mevkiileri kontrol eder durumda ve bunlara dayalı bir savunma sistemi oluşturmuşlardı. Müslüman ve Hıristiyanlar artık birbirlerine karşı oluşturdukları savunma tertibatları arkalarında kendi hakim oldukları topraklarını belirlemişlerdi. Gerçekten sınırlar artık aşağı yukarı oturmuş çizgiler boyunca uzanıyordu.

Osmanlılar hiç değilse, kendilerine karşı koyan yeni tip askeri birliklerle yüzyüze gelmek zorunda kalıyorlardı. Habsburg itibarının uluslararası etkisini kullanan imparator, o zamanın eniyi Alman, Walloon ve İtalyan ücretli askerlerinin bazılarını hizmete alıp kullanabiliyordu. Bununla birlikte, gerektiği gibi maaşları ödenmediğinde zor kontrol edilebilen ve kargaşalık çıkaran bu profesyonel askerler, harp sanatının en ilerlemiş tekniğine sahip idiler. Gerçekten Hasan el-Kâfi Hıristiyanlar'ın, Osmanlılarca ihmal edilmiş olan, yeni tip el tüfeklerini ve toplarını kullanarak sultanın ordularına karşı kesin bir avantaj ve üstünlük sağladıklarını üzümlere kaydetmektedir.

Bunlara ek olarak Reformasyonun Avrupa'daki yapıcılığının geniş çapta bir değişikliğe sebep olmasına rağmen genel bir bağlılık içinde birleşmeye ve bütünleşmeye yönelik, eski bir **Corpus Christianum** (Hıristiyan birliği) idealinden itici gücünü alan duygusallık ve inanç şekilleri, ırk ve dili ne olursa olsun, bütün milletler doğru yola sahip olarak hatta şimdi kendi eski güçlerine sahip, Müslüman düşmana karşı silah altına çağrıldığında, Protestan olsun Katolik olsun, bir çok gönüllüler hala Macaristan cephesinde hizmete geliyorlardı. Bir Hıristiyan 1593 harbini **Pro aris et focis, pro patria et religione** (aile, yurt, atayadığı topraklar ve din için) mücadelesi olarak tanımlıyordu. İmparator II. Rudolf ordularını bütün Hıristiyanlığın kalkanı olarak ilân etti. Fakat çağdaşlarından yeterli desteği bulamadı. Bu konuda Hıristiyanlar arasında doğan geniş ilgi, eski ve yeni çalışmalar için popüler istek ve arzuyu yansıtıyordu. Bu çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli ve zayıf yönlerini analiz ediyor ve bu durum Almanca, Latince ve İtalyanca yayınlanan sayısız **Zetungen** (gazeteler) ve **Relationes**(hikâyeler) şeklinde ortaya konuluyordu. Sonra bunlar diğer yabancı dillere tercüme ediliyor, birinci el bilgiye dayanarak harpteki olaylar ve kazançlar hikâyeye ediliyordu. Bu zamanda yaşayan Venedikli yazar Lazaro Soranza, mücadele 1593'de başladığında bu olayı gerçekten kişisel yargısından uzak tutuyor ve dünyadaki en büyük olayın başladığını söyle ifade ediyordu: **la presente guerra e il maggi or negotio, c' hora corra nel Mondo**(1)

Bosna gazilerini Sisek'ten söküp geriye püskürtmelerini takip eden büyük Macaristan savaşı onüç yıl gibi uzun ve çetin bir süreyi almıştı (1593-1606). Bu

1-L.Soranzo, **L'Ottomanno** (Ferrara, 1599), Proemio, VI.

sürenin büyük bir kısmında Osmanlılar aşığı Tuna'da kötü bir durumla yüzyüze gelmek zorunda kaldılar. 1594'te o zamana kadar sultana bağımlı olan Eflâk ve Boğdan ve Erdel (Transilvanya) isyan ederek, Avusturya ile işbirliği yaptılar. Bu üç eyaletin Osmanlıları terk etme eylemine başlaması keyfiyeti İstanbul'dan Belgrad, Buda ve Estergon'a giden haberleşme yollarına ciddi bir tehlike oluşturuyor ve Macaristan cephesine silah ve harp malzemesi taşınması için su yolu olarak kullanılan Tuna büyük bir önem kazanıyordu. Aynı zamanda Eflâk ve Boğdan, Osmanlılara göndermekte oldukları zengin tahıl, et ve diğer hayvan ürünlerini kesiyor, Osmanlılar bu iki önemli kaynaktan da yoksun kalıyordu. Osmanlı harp faaliyetlerinin büyük bir kısmı böylece nehir kıyılarının savunmasına yöneltilmiş ve bu durum doğal olarak orta Tuna'da faaliyet gösteren imparatorluk ordularının lehine olmuştur. Şimdi bu üç Tuna boyu devletiyle Avusturya arasında bir ittifak oluşturulmuş ancak bu anlaşma sağlam olmayan temellere oturtulmuştur. Transilvanya prensi Sigismund Bathory, Osmanlılara yeni bir direnişin lideri olmak istek ve ruhunun, gençliğinde kendi çevresinde bulunan Jesuit tesiri altında elde etmiştir. Aynı zamanda o, Eflâk ve Boğdan üzerindeki eski Macar iddialarını tekrar gündeme getirmeyi arzu ediyordu. Bu arzu ise enerjik Eflâk voyvodası Michael'in amaçlarının tam tersiydi. Kendilerini 1526(1) da Mohaç savaşında sona eren eski Macar ülkesinin varisleri olarak gören Habsburglar Transilvanya'yı kendi direkt kontrolleri altına getirecek uygun bir fırsatı kaçırmayacaklardı. Diğer bir komplikasyon ise Polonya'nın Boğdan'a olan ilgisi yanında savaşın devam ettiği sırada bu bölgeye silahlı bir müdahalede bulunmasıydı. Amacında değişken olan Sigismund Bathory önce Transilvanya tahtından İmparator Rudolf'un lehine vazgeçip sonra tahtına tekrar sahip çıkmış ve böylece Tuna'nın kuzeyinde devam eden karmaşıklık ve anarşinin artmasını körüklemiştir. İmparator adına hareket eden Eflak prensi Michael önce 1599'da Transilvanya'yı sonra da 1600'de Boğdan'ı istila etti. Onun bu başarısı Polonya'nın Eflak ve Boğdan'a müdahale etmesine sebep olmuş, ek olarak Transilvanya'daki Macar elemanlarının orada Polonya kuvvetleri ile beraber bir direnişe geçmiş ve böylece Avusturya imparatorluk kuvvetleri de Eflaklıların yardımına gönderilmiştir. 1601'de Eflak voyvodası Michael'in öldürülmesi üzerine imparatorluk Transilvanya'da yerel beylere ve Protestan mezhebine karşı tedbirler almış ve bu beylerin ve asillerin toprakları zorla alınarak onların nüfuzu kırılmaya çalışılmış ve bu topraklar merkezi Habsburg rejiminin araçları olarak Alman ve İtalyan görevlilere verilmişti. Sonuçta Sigismund Bathory'nin subaylarından en iyisi olan Stephen Bocskai başkanlığındaki Transilvanya imparator ile olan ittifakı bozup Osmanlı sultanı ile yeni bir anlaşma zemini aramıştı. Bu anlaşma değişikliği uzun süren Macaristan savaşının gidişinde önemli bir safha oluşturmuştu. Transilvanya'nın taraf değiştirmesi Osmanlıların uzun süren Macaristan harbindeki kendi durumlarına büyük rahatlık getirmiş ve mücadelenin son safhasında Avusturya kuvvetlerine daha önce kaybetmiş oldukları bölgelerin yeniden kazanılmasına sebep olmuştur. Bu durum Transilvanya'nın bir devlet olarak kısa süreli bir altın devrine girmesi sonucunu doğurmuş, imparator ve Osmanlı sultanlarıyla olan ilişkilerde geniş istiklale kavuşmuştur .

1-Bkz. N.C.M.H., II, s. 512-13

Macaristan harbinin ilk yılları Osmanlılar için kötü gitti.1594'de büyük Raab kalesinin Avusturya'nın eline geçtiği doğrudur. Ancak Orta Tuna üzerinde Osmanlıların kuzey kanadını tutan Gran (Estergon) 1595'de Avusturyalılara teslim olunca ve Eflak'a geniş çapta bir sefer düzenlenince Osmanlılar bu kazancı dengelemişti. Avusturya tarafına geçmiş olan Eflak üzerine Sinan Paşa komutasında Osmanlı kuvvetleri gönderilmiş ancak bu Osmanlıların aşağı Tuna üzerinde Yergöği(Giurgiu)'nde yenilmesiyle bu girişim bir felakette sonuçlanmıştı. Harp Osmanlılar için o kadar kötüye gidiyordu ki III. Mehmed(1595-1603) ertesi yıl bizzat ordunun başında sefere çıkmaya teşvik edildi. 1596 yılındaki seferin ana amacı olarak Osmanlılar, Transilvanya ile haberleşme irtibatını sağlayan imparatorluk(Avusturya) hatlarının geçtiği dar bir koridor şeklindeki toprak parçasına yakın kurulmuş bir Macar kalesi olan Eğri(Erlau)'yi fethettiler. Kaleyi kurtarmak için gönderilen güçlü bir Avusturya kuvvetinden önce Eğri'ye varan sultana kale 12 Ekim 1596'da teslim oldu. Eğrinin fethini takip eden günlerde büyük askeri çarpışmalar yapıldı. Osmanlılar 26 Ekim 1596'da Haçova (Keresteş, Mezö-Keresztes)'da hemen hemen büyük bir felaketin eşiğine sürüklenmesine rağmen sonunda kesin bir saldırı yapılarak Hıristiyanlar püskürtülüp mağlup edildiler. Bu muharebe kayda değer bir sonuç vermemekle birlikte(sefer mevsimi gerçekten bir hayli geçmişti) bu olay, süratli fetihler yaparak Osmanlıları kontrol ettikleri Macar topraklarından sürüp çıkarılma hususundaki bütün Avusturya ümitlerini yok etmiş oldu. Şimdi artık savaş, Müslüman ve Hıristiyanların aşırı derecede adam ve malzeme harcamalarını gerektiren ve çok güç şartlar altında yapılan muhasara mücadelesine dönüşüyordu. Avusturyalılar 1598'de Yanık (Raab)'ı tekrar zaptettilerse de Buda'yı almak için yaptıkları askeri girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Aynı yıl, Osmanlıların Varadin (Varazdin)'i zaptetmek için boşuna gayret sarf etmelerine şahit oldu. Bunun yanında Osmanlıların kayda değer olan başarısı, etrafını çevreleyen bataklıklardan ötürü hemen hemen zapt edilemez bir kale olarak kabul edilen Kanije (Kanizsa)'nin zaptı olayıdır. 1601'de Hıristiyanlar Kanije'yi tekrar geri alma gayreti gösterirken, müthiş bir kayıpla geri püskürtülmelerine rağmen İstoni Belgrad'ı kuşatıp zapt ettiler. Fakat bir yıl sonra burayı Osmanlılara kaybettiler. 1602-4 yıllarındaki önemli askeri faaliyetler Buda etrafında merkezlenmiş, Avusturyalılar burayı zapt etmek için boşuna uğraşmışlardır. Osmanlılar ise 1602'de Hıristiyanların eline geçmiş olan Peşte'yi tekrar zapt etme yollarını aramışlar ancak başarılı olamamışlardır. Transilvanya bir defa daha sultanın tarafını tutup Osmanlılarla antlaşma yaptıkları 1605 yılında mücadeleler daha ciddi bir safha içine girmişti. Bu yıl süresinde Osmanlılar harbin son önemli seferini yapmışlar, Estergon ile birlikte arasında Visegrad, Veszprem (Tepedelen ?), Palota(Çiğerdelen ?)'nin bulunduğu bir kaç küçük kaleyi tekrar geri almışlardır.

İstanbul'da olduğu gibi Viyana'da da barış için olan arzu şimdi hakim bir durumdaydı. Transilvanya'nın Habsburglara karşı olan isyanı harbin dengesini Osmanlılar lehine çevirmişti. Avusturya'nın hali hazırdaki düşmanlığın ve askeri mücadelenin devamı halinde gerçekten kazancı az fakat kaybı büyük olabileceği açıktı. Haziran 1606'da müzakere edilen antlaşma şartları şu şekilde sonuçlanmıştır: Stephen Bocskai ile İmparator II. Rudolf arasındaki anlaşmazlıklar kalkacaktı. 1605 yılında sultan tarafından kendisine Transilvanya ve Macar tahtı .söz verilmiş olan Bocskai, Transilvanya'yı kendisi ve varisleri için muhafaza

edecekti. Ancak, bu arada Bocskai'nin kral ünvanını kullanma meselesi sessizce geçiştirilmiştir. Sultan da Tuna üzerindeki uzun süren çatışmaya bir son verilmesini istiyordu. Küçük Asya 1596'da başlayan isyanla alevler içindeydi. Bunlara ek olarak, İran şahı Abbas 1603'de Osmanlılara karşı, 1590'da sultan'a verilmiş olan geniş bölgeleri geri almak amacıyla yeni bir savaşı başlatmıştı. Avusturya ile olan barış gerçekleşinceye kadar, İstanbul hükümeti ne isyan alevini söndürmek ne de Safevi ilerleyişini durdurmak için serbest olabilecekti.

Kasım 1606'da İmparator ile Sultan arasında barış yapıldı. Bu uzun savaş bir temel faktörü ön plana getirmiştir. Osmanlılar kendi kaynaklarını en müsrif bir biçimde harcamalarına rağmen Habsburgların direncini kıramadı. Osmanlıların dehşet verici, heybetli olan ve etkili olacağı sahanın da ötesinde yayılmış harp makinası, orta Tuna ile hem-sınırı olan uzak ovalarda büyük yorgunluk emaresi göstererek hemen hemen durmuştu. Barış konferansının yapılacağı yer meselesi hala barış şartlarından birisiydi. Bu durum Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilgili kuvvet dengesinin Sultan Süleyman'ın altın yıllarından bu yana Avusturya'nın lehine ve sultanın aleyhine ne kadar değiştiğini ortaya koymuştur. Nihayet Avusturya Osmanlı hükümeti ile anlaşma zemini aramak için İstanbul'a bir elçi göndermek zorunda bırakılmıştı. Şimdi artık barış antlaşması imzalamak sultana yalvaran bir düşmana verilen bir lütuf üstünlük hakeketinin bir görüntüsü değildi. En son görüşmeler(konferans) Macaristan sınırında bir Hıristiyan kalesi olan Komoron ve Müslüman kalesi olan Estergon arasında Zitva(Zsitva)'nın Tuna'ya karıştığı yerde, tarafsız topraklarda bulunan Zitvatorok(Zsitva-Torok)'da yapıldı. Burada Osmanlıların kabul ettikleri antlaşma şartları, Anadolu'da karşılaştıkları tehlikelerle ilgili fazla bir yansıma yapmamakta, 1593'de başlayan savaş Osmanlıların tam başarısızlığı kabul etmesiyle sonuçlanıyordu. İmparator 200,000 guldin olan bir defaya mahsus ve son hediye başka, kendi ve kendinden önceki atalarının Sultan Süleyman devrinden beri yaptıkları gibi Osmanlı sultanına artık haraç vermeyeceklerdi. Bundan böyle sultan gelecekteki bütün diplomatik ilişkilerde İmparatoru bütün derece ve ünvanlarıyla tanıyacak ve onu kendine eşit olarak kabul edecekti. Her iki taraf da o zaman kontrolunda bulundurduğu bölge ve topraklara sahip olacaktı. Osmanlılar ise 1593'de kendi idareleri altında bulundurmaya devam ettikleri Macaristana sahip olacaklar ve buna ek olarak da onüç yıllık çetin çatışmaların kuru bir mükafatı olarak Eğri ve Kanije kalelerini ellerinde tutacaklardı.

İran'a ve Avusturya'ya yapılan uzun savaşların ani ve yakın etkileri dışında, Osmanlıların bazı temel kurumları üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. En önemli faktör harp durumunun kendi karakteriydi. Sürekli ve temelli yerleşme düşüncesiyle Kafkaslar bölgesindeki geniş sahalarda yapılan fetih hareketi, Osmanlıların birçok kale ve müstahkem mevkiileri inşa etmelerini, ve askeri garnizonların da ateşli silah kullanmasına adanmış olmalarını ve muhasara sanatını geliştirmelerini gerektiriyordu. Macaristan cephesinde, Osmanlı savaş mekanizması pek sık olarak harp sanatının en son tekniği içinde maharetli, tecrübeli ve profesyonel akserlerle donatılmış kalelere karşı ağır ve güç şartlarda saldırı yapmak zorunda bırakılmışlardı. Bu şartlar altında sultanın 'feodal' savaşçıları olan Osmanlı sipahilerinin rolü daha önceki zamanlarda olduğundan daha az önemli olmaya yüz tutmuştu. Doğu ve hatta daha fazla bir biçimde batı cephesinde topçu, mühendis gibi özel birliklere ve ateşli silahları kullanma

yönünde eğitilmiş yaya askerlerine büyük ölçüde ihtiyaç duyuluyordu. Osmanlı Devleti'nin eski gelenek ve modasına göre donatılmış olan 'feodal' sipahiler yeni harp biçimi içinde etkili olamıyordu. Harbin değişen şartları Osmanlı merkezi rejiminin yeniçeriler ve imparatorluğun diğer özel maaşlı birliklerinde kaçınılmaz bir sayı artışını gerektirmişti. Merkezi rejimin kuvvetleri en çetin çatışmaların yükünü tekrar üstlenmişti. Doğu cephesindeki harbin güçlükleri altında kayıp oranı, örneğin yeniçeriler arasında, ölüm, yaralı ve hastalarla birlikte düşünülürse gerçekten yüksekti. Batı cephesinde hüküm süren şartlar daha da ağır olmalıydı. Bir Hıristiyan Macaristan savaşını 'bir insan salhanesi'(1) olarak tanımlaması ilgi çekici olup burada da Osmanlı İmparatorluğunun en seçme birlikleri büyük kayıplara katlanmak zorunda kalmıştı.

Maaşlı olan merkezi rejim askerlerinin sayısal artış ihtiyacı ve uzun savaşlar sırasında yüksek olan kayıpların telafisi ihtiyacı birlikte düşünülürse durumun feci olduğu kabul edilebilir. Harp yoluyla elde edilen esirler, hediye ve satın alma ve buna ek olarak Osmanlı İmparatorluğunun Hıristiyan vatandaşları arasında devşirme usulü ile çocuk alınması gibi geleneksel asker toplama kaynaklarının bu iki yönlü talebi karşılamaya kafi gelmediği çok geçmeden açığa çıktı. Ne de harbin korkunç baskısından kurtulmak ve geçici bir rahatlık sağlamak için sık sık başvurulan tedbirlerin uygulanması--örneğin eğitim süreleri tamamlanmadan önce acemi oğlanların veya 'yabancı gençlerin'(yeniçeri ocağındaki genç askerler), muharebeye sürülmeleri keyfiyeti-- durumu düzeltiyordu. Bu yüzden Bab-ı ali devlet içindeki **gilman** ve Müslüman doğmuş elemanlar arasında mevcut olan engelleri bulandırmaya hatta kırmaya yönelik bir çözüm yoluna müsaade etmek zorunda kalmıştı. Şimdi geniş çapta yeniçeriler arasında Müslüman doğmuş vatandaşlar ve merkezi rejimin diğer maaşlı birlikleri ve aynı Müslüman kaynaklardan askere yazılan **kulkardeşi** veya **kul biraderi** (yani **gilman**'ın kardeşleri) gibi yeni kuruluşlar ve 'sultan'ın adamları' statüsüne, **gulam**'a ait tüm ayrıcalıklara sahip olarak asimile edilmek üzere yeniçeri ocağına dahil edilmeye başlanmışlardı. Osmanlı klasik yönetim sistemindeki bu ayrılma, sistemin kendi içinde olan ve askeri birliklerin bünyesindeki ruhun (**esprit de corps**) ciddi bir biçimde bozulması sonucunu doğurmuş, Osmanlı devletinin geniş sınırlara ulaşmasında pek çok emekleri geçen **gilman** sınıfı arasındaki etkili mahareti ve disiplini olumsuz yönde etkilemişti.

1566-1617 yıllı Osmanlılarla ilgili olarak ticaret, ekonomi ve sosyal ilişkiler dünyasında, bazıları karekter olarak kendilerine ters düşen yeni unsurların ve etkilerin doğuşuna şahit olmuştur. Güneyde Kızıl Deniz , Hint Okyanusu ve İran Körfezi'ndeki uzak sularda Osmanlılar ile Portekizliler arasında, birdenbire parlayan ve süren mücadeleler dizisi şeklinde devam eden uzun harp hali artık sona ermek üzereydi. Ali Bey komutası altındaki Osmanlı kuvvetleri Umman'da Portekiz yönetimi altındaki Maskat'a hücum etmek için 1580'de Yemen'den yelken açtı. Ali Bey Malindi'ye(Kenya'nın Athi nehri ağzında) kadar doğu Afrika kıyılarına, aşağıya doğru 1584'de hareket etti. 1589'da Ali Bey bu cesurane girişimini tekrar ederek bu defa Mombasa'ya gitmiş ancak orada batı Hindistanda Goa'ya gelen üstün bir Portekiz filosunun hücumuna uğrayan bu beyin

1-A.Tarducci, **Delle Machine, Ordinanze et Quartieri Antichi et Moderni** (Venice, 1601), s.38

emrindeki Osmanlı filosu mağlup olmuştur. Bu girişimle birlikte, Osmanlıların Hint Okyanusu suları üzerindeki Portekiz hakimiyetine karşı meydan okuma gayretleri son bulmuştu. Portekizlilerin Hindistan'dan başlayıp İslam ülkelerinden geçerek Avrupa'ya giden eski ticaret yollarının tam kontrolünü kendileri kazanmak için yeterli kaynaklara sahip olmadığı uzun zaman önce açıklığa kavuşmuştu. Vasco da Gama'nın Hint Okyanusuna gittikten sonra Portekizlilerin bu bölgeye girmeleri Kızıl Deniz ve İran Körfezlerinden Levant limanlarına giden zengin transit ticareti belirli bir zaman için olumsuz yönde etkilenmişti. Bununla birlikte olayların ve mücadelelerin dengelenmesi ve Portekizlilerin güç ve nüfuzlarının daha da yavaşlaması sonucu bu ticaret trafiği canlanmıştır. Baharat ve diğer uzak-doğu ülke ürünleri şimdi hem Ümit Burnu'ndan, hem de bir defa daha büyük miktarda Süveyş ve Basra körfezleri yoluyla Akdeniz kıyılarına doğru kaymaya başladı. Halep gerçekten 1550'den sonra gelişen bir ticaret merkezi olarak daha çok aranan İran ipeği ve baharat ticaretiyle ilgilenerek daha önce zenginlik ve önemine kavuştu. Bu sıralarda Mısır'daki İskenderiyede büyük ölçüde gelişerek eski zenginlik ve önemine kavuştu. Bununla birlikte eski ticaret yolunun canlanması kısa süreli olmuştur. İngiliz ve Hollandalı gibi Portekizlilerden daha kuvvetli olan denizci milletlerin Hint Okyanusuna ilerlemesiyle yakın bir gelecekte güney Afrika etrafından dolaşan deniz yolunun kontrolünü ellerine geçireceklerdir.

İngiliz ve onlardan sonra Hollandalılar şimdi Akdeniz'e nüfuz etmeye başladılar. İngiliz tüccar gemileri daha önceden Osmanlı İmparatorluğunda ticari ayrıcalıklara sahip olan Venedik ve Fransa gibi Hıristiyan devletlerin bayrakları altında Levant sularında yelken açıyordu. Londra ile İstanbul arasındaki yakın ve karlı ticari ilişkilerin gelişmesini sağlayacak durum henüz mevcut değildi. İngiliz tüccarları sultanın verdiği imtiyaz ihسانına henüz sahip değillerdi. Onların Akdeniz'e yaptıkları seyahatları riskli bir biçimde uzun süre devam etti. Kendi ülkelerinde onların işlerini ve çıkarlarını teşvik edecek güçlü bir organizasyon yoktu. Kraliçe Elizabeth döneminin ortalarına kadar ilişkilerin akışı sağlanamamıştı. Tüccarlar şimdi yeterli bir biçimde yazılı nizamnameleri olan çok ortaklı firmalara, kabarık kapital kaynaklarına ve Orta Doğu üzerinden geçen eski transit trafiğine açık olarak canlanmasına ve Levant ile olan ticaretine daha fazla eğilme imkanlarına sahiptiler. William Harborne, Londra tüccarları olan Edward Osborne ve Richard Staper'in temsilcisi olarak 1578'de İstanbul'a gitti. Harborne Osmanlı sultanı III. Murad'ın ilgi ve yakınlığını kazanarak 1580'de Osmanlı İmparatorluğunda Fransa ve Venedik'in sahip oldukları ticari imtiyazlara benzer kapitülasyonlar elde etti. Osborne, Staper ve arkadaşları, Levant'ta ticaret yapan tüccarların firması olarak birleşip 1581'de Kraliçe Elizabeth'ten yazılı haklar ve ticari izinleri içeren yazılı bir (Chart) hak elde ettiler. 1580'de Osmanlı sultanından elde edilen imtiyazları, İngiltere İstanbul'da devamlı bir diplomatik temsilci bulduruncaya kadar, tüccarlar kendileri geçici olarak ellerinde tutacaklar ve kullanacaklardı. Harborne, İstanbul'da 1583'de fermanname ile memur edilen Levant tüccarlarının temsilcisi (ajanı) oldu. Aynı zamanda o, 1588'e kadar İngilterenin Osmanlı İmparatorluğundaki ilk "orotor'u" veya elçisi oldu.

Ne Fransa ne de Venedik kendi çıkarlarına karşı Levant bölgesinde yeni bir rakibin yerleştiğini görmeyi arzu ediyordu. Buna ek olarak, sultan kendi ülkesi içinde İngiltere gibi bir devlete bağımsız ticaret yapma izni verdiği takdirde, iki

Hıristiyan devleti de İngilizlerin Fransız veya Venedik bayrağı altında seyr-ü sefer yaparken ödedikleri konsolosluk vergilerini kaybedeceklerdi. III.Murad üç yıl önce verdiği ticari imtiyazlardan dolayı 1583 yılında İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi ve Venedik Balyozu'nun önyak olmalarıyla Harborne'nun hükümetiyle yaptığı görüşmeleri tam anlamıyla sabote etmeye çalışıyor ancak bu mücadelesinde başarılı olamıyorlardı. Şüphesiz Osmanlılar kendileri gibi Habsburg ailesine karşı düşman ve denizlerde kuvvetli olan İngiltere gibi Hıristiyan bir devletle yakın ilişki kurmanın hem ekonomik hem de politik avantajlarını takdir ediyorlardı. Bununla beraber 1578-80 yılları arasındaki iki yıl gibi kısa bir sürede İstanbul'da karşılaştığı tüm güçlüklerin hakkından gelmiş olması hayret verici bir olaydır. Onun başarılı olmasında bir faktörün katkısı büyük olmuştur.

Uzun yıllar önce İran ve sonra da Avusturya'ya karşı girişilen mücadeleler sebebiyle Osmanlılar çok büyük ölçüde savaş malzemesine ihtiyaç duydular. Bu gerçekten öylesine muazzam bir ihtiyaçtı ki harp malzemesinin gerçek olarak kıtlığı başladı. İngiliz tüccarlarının bu türde olan piyasadaki mal yetersizliğini gidermek için ellerinde imkanları vardı. Londra'daki İspanya elçisi olan Bernardino de Mendoza 1579'da Osmanlıların İngiltere'den bronz top yapımında kullanılması gerekli bir metal olan kalayı çok miktarda aldıklarını yazmıştır. İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen diğer mallar: Kırık çanlar ve Reformasyon sırasında İngiliz kiliselerinden yağma edilmiş olan metal heykeller, demir ve çelik, kurşun, bakır, çakmaklı tüfekler, asker tüfekleri, kılıç demiri, kükürt, güherçile ve barut. 1603'den 1605 yılına kadar Osmanlıların elinde esir kalan bir İngiliz şöyle yazmaktadır. "Yeniçeriler iyi bir boynuz baruta sahip değildir, fakat iyi barutu ya kavulmuş Hıristiyanlardan elde ediyor ya da barut İngiltere'den geliyordu". İngilizlerin " İstanbul'da silah ve malzeme satan üç dükkkanı vardı. Barut yüz ölçüğü 23 veya 24 chiknoes'e satılır ancak aynı barut İngiltere'de 3 pound değerinde idi. Kalay da İstanbul'da aynı fiattan satılıyordu. Tüfeklerin tanesi 5 veya 6 chiknoes'e satılıyordu. Oysa bu tüfeklerin alelade olanları 2 mark'a, en iyileri 18 shilling'e satılıyordu"(1).

İngilizlerin Levanta gitmelerine sebep olan ilk itici güç şüphesiz ticaret olgusudur. Fakat Osmanlı başkentinde 1583-88 yılları arasında ilk İngiliz elçisi olan William Harborne'nin görevi sırasında ve onun 1588-98 yılları arasında elçi olan halefi Edward Barton zamanında politik mülahazalar gücü bir etki yapmıştır. Harborne ve Barton Osmanlıları ve diğer Protestan devletleri İngilterenin çıkarları doğrultusunda İspanya'ya karşı bir deniz saldırısına başlamaları için ricada bulunmuşlardır. Barton 1593'den önceki yıllar Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasındaki savaşa doğru gidişi destekler göründü. Belki de Barton gerçek davranışını şu satırlarda yansıtır: 'Benim aciz yargıma göre Allah'ın bir düşmanını diğeri ile kapıştırmak, başka bir deyimle kafiri sonuna kadar putperestlerle tutuşturmak ve Allah'ın kullarının (2) (Protestanların) güç kazanmasını sağlamak Allah'a hakaret olmaz (3)".

1-Calendar of State Papers, Spanish (1568-79), no.609, and (1580-86), no.265; Sir T.Sherley, Discourse of the Turkes(ed.E.D.Ross) Camden Misc., XVI (1936), 7, 9-10.

2-Protestanların (İngilizlerin) Tanrı'nın sevgili kulu olduğuna inanan Burton, Osmanlıları kafir, Avusturyalıları da putperest olarak gördüğü anlaşıyor.

3-I.I.Podea, 'A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy (1590-1593)', in Mélanges d'Historie Générale, II (Cluj, 1938), 9.

Harp malzemelerinin satışı meselesi bu sırada İngiltere'nin iyi olan itibarını kötüye çevirdi. Bu silah satış trafiği harp malzemelerinin kafirlere satışını yasak etmiş olan cihanşumul Hıristiyan kilisesinin eski kanunlarını ihlal ediyordu. Eski doktrinin hemen hemen bütün zorlayıcı gücünü kaybettiği bir gerçektir. Ancak düşünce şekilleri ve buna dayalı duygusallık, çöküntü içinde olmasına rağmen, Katolik Avrupa'da olduğu gibi Protestanlar arasında da canlılığını hala sürdürüyordu. Bu sebeple de katı dini inancı olan insanlar da bu ticaretin 'bütün Hıristiyanlık için nefret verici ve zararlı bir kaçakçılık olduğuna inanıyorlardı.' Harborne ve Barton'un İstanbul'da gerçekleştirmeye çalıştıkları siyasi amaçların karakteri de İngiltere'nin şöhretini olumsuz yönde etkilemişti. Aralarında William Allen, Joseph Cresswell, Thomas Stapleton, William Reynolds, Richard Rowlands ve William Giffard gibi İngiltereden sürülmüş olan propagandacılar Roma (Katolik) Kilisesi adına geniş bir biçimde yazmışlar ve gerçekten Hıristiyanlık inanışının hainleri olarak iki İngiliz elçisi ve onların devlet reisesi Kraliçe Elizabeth'e karşı dil uzatmaları için geçerli sebepleri vardı. Thomas Stapleton Osmanlıları Hıristiyanlığa karşı saldırıya teşvik eden kraliçe ve onun resmi hizmetkarlarına *atfen-summum Impletatis culmen*-(1) yani devlete karşı büyük bir saygısızlık yaptıklarını ilan etti. Bu tür propaganda Elizabeth üzerinde o kadar büyük ve olumsuz etki yaptı ki kendisi hem Avrupa'da hem İngiltere'de durumunu düzeltmek ve ülkesine olan güvensizliğe karşı aktif önlemler almak mecburiyetinde kaldı. Kraliçe'ye karşı yapılan suçlamaların en etkili ve zararlı olanı 1593'de Osmanlılar ve emperyalistler(Avusturya) arasında patlayan savaştan onun sorumlu tutulması keyfiyetidir. İstanbul'daki İngiliz elçileri, sultanın Katolik devletlerinin en güçlüsü olan İspanya'ya karşı saldırılarını talep ederlerken Alman Protestanları da sessiz kalmayı tercih ediyorlardı. Bununla birlikte Avusturya'ya karşı büyük saldırı manevralarının gerçekleşmesi halinde onların müsamahası göz önüne alınmayacaktı. Bu saldırı başarılı olduğu takdirde İngilizlerin çıkarları zaruri olarak tehlikeye girecekti. Bu yüzden Elizabeth şimdi kendi isminin saygınlığını kaybetmesine karşı bir tedbir olmak üzere Christopher Parkins'i İmparator Rudolf'un önünde kendisini temize çıkarması talimatıyla 1593'te Prag'a gönderdi. İmparator Macaristan'daki kaçınılmaz harbin suçunu kraliçeye yüklenmemesi gerektiğinin doyurucu olması sebebiyle Parkins'in görevi gerçekten başarıyla sonuçlanmıştı. Bununla birlikte 1593-1606 yıllarındaki Macaristan mücadelesi sırasında Katolik propagandası artmaya devam etmiş ve uzak olan Rusya'da bile akisler uyandırmıştı. İstanbul'daki İngiliz elçisi Edward Barton, Eğri'de ve Haçova'da Hıristiyanlara felaket getiren 1596 seferine Sultan III. Mehmed ile birlikte katılmıştı. İngiliz elçisinin sultanla birlikte harp sahalarında hazır bulunması Moskova'da faaliyet gösteren Katolik ajanlarına avantaj teşkil ediyordu. Moskova'lılar Papa ve emperyalistlerin propagandasının etkisi altında (bu devirdeki Roma'nın haber alma teşkilatı Rusya'da güçlü bir Osmanlı İmparatorluğuna karşı büyük bir düşman potansiyeli görmüştü ve gerçekten bu potansiyel sonunda Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne sebep olacaktı) Elizabeth'e hayretlerini bildirmişler ve Barton'un savaş malzemesinin trafiğindeki yönetimini bir alarm olarak kabul ettiklerini belirtmişlerdi. Bir defa daha kraliçe

1-Devlete karşı işlenen suçların en büyüğü.

ismini temize çıkarmak için ilkdefa 1597'de Rusya'da ticaret yapan tüccarlardan birisi vasıtasıyla ve tekrar 1600'de Sir Richard Lee'yi Moskova'ya göndererek 1596'da sultanın Barton'u sefere gitme konusunda zorlamış olduğunu ileri sürmüş ve İngilizlerin Osmanlılara silah ve diğer harp malzemesi satmadıkları konusunda, görünüşte güzel ve inandırıcı fakat gerçekte doğru olmayan teminatlar vermiştir. İspanya'nın İngiltere'yi zaptetme ve Osmanlıların da Avusturya'yı dize getirme konularında aciz kalması olayların akış ve sonuçları açıklığa kavuşuncaya kadar propaganda savaşının yavaşlamasına sebep olmuş, Levant'taki İngiliz ticaret trafiğinin tartışmalı olan yönlerinin uluslararası ilişkiler sahasında önemini yitirmiştir.

İran ve Avusturya'ya karşı olan harp yılları Osmanlı hükümetinin ciddi mali sıkıntılı sorunlar ile karşılaştığını ortaya koymuştur. Gelir ve harcamalar imparatorlukta temel para birimi olan akçe'ye göre hesaplanıyordu. Avrupa milletleri gibi Osmanlılar, altın ve gümüş gibi kıymetli metal kıtlığının tekrar gündeme gelmesiyle sıkıntıya düşmüştü. Bu para dirlığı o kadar vahimdi ki gümüşe dayalı para sistemini bile büyük ölçüde tehdit ediyordu. Bu tür baskı ve buhranların üstesinden gelmek için sultanlar gümüş madenlerini kontrol altına alarak, para ve değerli maden külçelerinin ithalini körüklüyor ancak bu madenlerin ihracını önleyici tedbirlerini alıyor, devletin iş sektörlerini paraya değil mala dayalı olarak genişletiyor, paranın değerini düşürme ihtiyacını duyuyordu. 1580'den itibaren imparatorlukta müthiş bir enflasyon etkileri hissedilmeye başlandığı zaman bu yeni durum önemli bir değişikliği işaret ediyordu.

Amerikan gümüşü bu sırada Avrupa'yı etkileyen fiat devriminin ana sebebi olarak kabul ediliyordu. Gümüş miktarındaki büyük artışın enflasyonu körüklediği konusu münakaşalıdır. Amerika'dan, önce İspanya'ya sonra da Cenova ve Ragusa'ya akan gümüş Osmanlı imparatorluğuna yayılmıştı. Uluslararası ticaret kanalları yoluyla doğuya doğru hareket ettikçe, gümüş akışı her bir ülkeye benzer sonuçlar getirmiştir. Başka bir deyişle, fiyatlardaki ani yükselmeler, para ayarının bozulması, kalp para basma, spekülasyon gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu 'fiat devrimi'nin sayısal görünümünü, bu tedavül ortamının aniden ve genişleyerek yayılmasının eleştirilmesi gecikmiş olan bir meseledir. Yakın zaman önce yapılmış olan analizler, fiatlardaki yükselmenin Yeni Dünya'dan gelen değerli metal bolluğu yüzünden olmadığını en azından bunun tek sebep olmadığını fakat büyük ölçüde diğer faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Mesela, imparatorluğun toprak kazancına ve genişlemesine paralel olarak nüfus artışının ve böylece sosyal dengesizliğin tehlikeli bir biçimde ortaya çıkmasının önemi üzerinde dikkatler toplanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun, özellikle Anadolu'nun nüfusu bu sıralarda önemli bir derecede artış gösterdiğine dair deliller mevcuttur. 'Fiat devrimi'nin oluşumunu, hiç şüphesiz, tek bir sebebin ortaya çıkardığı hareketten ziyade bir çok farklı sebeplerin birbirine olan etkisine bağlamak gereklidir. Bununla birlikte, gümüşün doğuya doğru olan hareketinin Osmanlı Devletini rahatsız eden enflasyonla hiç bir ilgisi olmadığına inanmak çok güçtür. En küçük bir hespla bu durum Osmanlıların şimdi karşılaştığı ters ve karmaşıklık içindeki rahatsızlık faktörünü oluşturmaktadır. Bundan başka, Osmanlı hükümeti önce İran'a sonra da Avusturya'ya karşı yaptığı uzun savaşlarla ilgili olarak büyük miktarlarda para bulmak ve harcamak zorunda olduğu bir zamanda enflasyon ortaya çıkmıştır. Merkezi rejim, devlet için daha yüksek ve daha geniş

harcama boyutlarının genişlemesi anlamına gelen, personeline ve maaşlı askerlerinin sayısında önemli bir artışı teşvik ettiği bir zamanda enflasyonun hortlaması tesadüfi değildir.

Osmanlı hükümeti, o sıralarda mali güçlükleri hafifletmek için 1584'de bir emir çıkararak akçenin içinde bulunan gümüş miktarını bir dirhem beşte birinden sekizde birine düşürdü. Paradaki bu değer düşürülmesi, İran savaşının yüksek maliyetini karşılamada güçlük çeken Osmanlı hükümetine geçici de olsa büyük kazançlar sağlamıştır. Aynı zamanda para değerinin düşürülmesi ciddi sonuçlar doğurdu. Akçenin Düka'ya olan oranı 60'dan 200'e düştü. Altın veya gümüş olarak piyasada bulunan yabancı (dış kökenli) paralar hatta imparatorluğun iç pazarlarından değeri düşük Osmanlı paralarını kovmaya başladı. Geniş harcamalar ve değeri düşük para gerçeği ile karşılaşan Osmanlı hükümeti, mali ölçülerinde ve taleplerinde daha da aşırı olmaya ve böylece yükselen fiatların sonucu olarak imparatorluk nüfusunun içinde sıkıntının ve darlığın yoğunlaşmasına sebep oldu.

Enflasyon belirli bir gelire dayalı yaşamını sürdüren toplumun bütün kesimlerini sert bir biçimde etkiledi. Sık sık yetersiz maaş alan ve onu da zamanında alamayan devletin memuru, yöneticisi ve dini personeli, diğer sayısız görevlileri kendilerini geçim sıkıntısı içinde bulmuşlar ve içinde buldukları güç durumdan kurtulmanın çarelerini yolsuzluk ve görevini kötüye kullanmada aramışlardır. İmparatorluk hanedanının maaşlı olan askeri birlikleri arasında huzursuzluk ve tehlikeli isyancı ruhu hakimdi. Rütbe ve görevlerinden mahrum edilmiş olan elemanların yeniçeri ocağının içine dahil edilmesi şüphesiz bu meşhur askeri teşkilatın içinde hakim olan eski itaat standardını ve güvenilirlik olgusunu büyük ölçüde zayıflatmıştı. Bununla beraber yeniçeriler ve maaşlı birliklerin diğer bölümleri arasında belirli bir biçimde yaygınlaşan disiplinsizliğin asıl sebebi fiatların artması karşısında kendilerine verilen belirli miktardaki maaşları ile normal ihtiyaçlarını dahi karşılamakta yetersiz kalıyordu. Böylece onların geniş hediye ve maaşlarının arttırılmasının ihmal edilmesi ilerde olumsuz sonuçlar doğuracak taleplerinin arkasında sultan ve vezirlerine karşı isyan ortamının oluştuğunu gösterdi. Hükümet onların maaşlarını eski ve iyi para yerine yeni ve değeri düşürülmüş para ile ödemek istediği zaman, yeniçeriler 1589'da isyan ettiler. Üç yıl sonra, maaşlarının kendilerine tam olarak ödenmediği gerekçesiyle İstanbul'daki sipahiler 1592'de ayaklandılar. Bundan daha önemli ve ciddi olanı İstanbul sipahileri arasında bir isyanın 1603'de patlak vermesidir. Sadrazam Hasan Paşa bu isyanı bastırmak için yeniçerileri ikna ettiği bilinen bir gerçektir. Onların böyle bir müdahaleye hazır olmaları zıtlık durumunun etkin olduğu bir ortamda 'sultanın kullarının' arasındaki askerlik ve birlik ruhunun ne derecede ve nereye kadar hızlı bir biçimde parçalandığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu durum gelecekte imparatorluk ailesine bağlı kul taifesi olan yeniçeriler ve süvari birlikleri arasındaki derin ayrılığın ve düşmanlık hislerinin kaynağını teşkil edecektir.

Fiat devrimi, kendilerine tahsis edilmiş olan tımar'lardan gelir belirli miktardaki gelire dayalı olarak yaşamlarını sürdüren tımarlı sipahilerini de etkilemişti. Hatta bu zamandan önceki devirlerde, uzun, masraflı seferlerin araç, gereç ve ihtiyaçları yüklenme yönünden ve aynı zamanda elde ettikleri ganimet ve savaş esirleri bakımından sürekli olarak azalan kazanç ve mükafat açısından sipahiler, şimdi artık uzak seferlerin pahalıya mal olan yükünü hissetmeye

başlamışlardır. Enflasyonun **tımarlı sipahlı** sınıfını sert bir biçimde etkilemesi doğal bir durumdur. Balkanlardan ziyade Anadolu'da bulunan çok sayıdaki orta ve düşük derecede gelir getiren **tımarların** enflasyondan etkilenmesi doğaldı. Bunlara ek olarak, merkezi yönetimin personeli arasında etrika ve yozlaşmaya paralel olarak saray gözdeleri ve geniş bir kitle olan spekülâtörler (muhtekirler) **tımar** ve **zeamet**'leri yavaşça elde etmeye başladılar. Ek gelir kaynakları için arayış içinde olan İstanbul'daki hükümet **tımar**'ları ele geçirdi ve onları tekrar tahsis etme konusunda aşırı ihtiyatlı davrandı. Hükümet **tımar**'ların büyük bir kısmını elinde tuttu. Olayların normal akışı içinde bu durum bir çok **tımar**'ın boş kalmasına sebep oldu. Bu zamandan sonra **tımar**'ların sayısında büyük ölçüde azalma başladı. Bu duruma paralel olarak sultanın mülkü olan **hass-ı şâhî** adı verilen arazilerde büyük bir artış oldu.

Bunlara ek olarak tımar sistemindeki genişleyen yozlaşmanın en etkili faktörü köylülerin topraktan kaçmaları idi. Bu olayın anlamı toprak üzerinde çalışan işçi noksanlığından dolayı **tımar**'ların daha az üretir hale gelmesiydi. İmparatorluğun şaşaalı devrinde ve gücünün doruk noktasında olduğu Sultan Süleyman devrinde bile, Lütfi Paşa'nın sadrazamlık görevinden azledildiği 1541 yılında, yazdığı Asafname adındaki küçük bir raporunda kırsal kesimdeki nüfus azalması tehlikesine karşı devlet yetkililerini ikaz etme mecburiyetini hissetti. Bu durumla ilgili olarak Lütfi Paşa, köylülerden ağır olmayan ve makul ölçülerde vergi alınmasını, onların eyalet otoritelerinin muhtemel baskısından korunmasını tavsiye etmişti. İmparatorluktaki nüfus artışı tarım yapılan toprakların miktarındaki artışı geçme eğiliminde idi. Hüküm süren enflasyonla birlikte bu faktör, paranın değer yitirmesi, bu sahalarda eyalet otoritelerinin ve merkezi hükümetten kaynaklanan mali baskılar özellikle Anadolu'da kökleşmiş bir kesim olan **levendat** veya **gurbet taifesi** olarak bilinen toprağından kopmuş, bazıları da üzerindeki baskıdan kurtulmak için çareyi eşkiyalıkta bulmuştu. Bu gruptan bazıları da yaşadıkları kırsal kesimdeki problemlerden kurtulmak için şehir ve kasabalara kaçmıştı. Yerleşim merkelerine kaçmış olan bu grup insan buralarda fesat için olgun bir hale gelmiş, gayri memnun işçi elemanlarını oluşturuyor, kendilerine yapılacak uygun teklifler için fırsat kolluyorlardı. Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa 1553 yılında şahsında odaklanan rahatsızlık ve tatminsizlik **levendat** ve **tımarlı sipahlı**'ler arasında hissedildi. Şehzade Mustafa'nın bu yıl içinde ölümle cezalandırılmasından sonra, Sultan Süleyman hayatta olan iki oğlu Selim ve Bayezid 1558-9 yıllarında Osmanlı tahtı varisliği için mücadeleye giriştiler. Kendi ordularını kurmayı arzu eden şehzadeler **tımarlı sipahliler**'den ve **cebelle** denilen savaşçılardan ve toprağından sürülüp çıkarılmış Müslümün elemanlardan destek arayıp, taraftar buldular. Bununla birlikte, bu kesim yardımları karşılığında şehzadelerden yüksek ücretler talep ettiler. Sultanın kullarına (1) ve merkezi hükümetin maaşlı askeri kuvvetlerine verilen rütbe ve prestiji şehzade Bayezid kendi emrinde topladığı büyük miktardaki birliklere aynen vermek, onları böylece askeri teşkilata kabul etmek zorunda kaldılar. Bu şekilde hakların ihvan edilmesi ihtiyacı göstermektedir ki düşmanlık durumlarının baskısı altında imparatorluğun Müslüman vatandaşları, imparatorluk ailesinin personeli için

devlet kademesinde elde etmiş oldukları ayrıcalıklar ve yüksek iktidar mevkilerinden kendilerinin dışlanmalarını kabullenme konusunda, daha önceki devirlerden daha da fazla isteksiz görünüyordular. Enflasyonun başlangıcında merkezi hükümetin sıkı mali politikası ve tımar sisteminin artan bir biçimde çökmeye yüz tutması, köylünün topraktan kaçması keyfiyetini hızlandırdı. Bu durumda krizin yaygınlaştığı imparatorluk eyaletlerinde hoşnutsuzluk ve kargaşalık çok yaygın bir hale geldi. Şimdi Anadolu'da gerçek bir tehlike vardı. Bu sırada tımarlı sipahlilerin hoşnutsuzluğu merkezi yönetime karşı bir isyan şeklinde ortaya çıkabilir. bu harekete de tarım alanlarındaki gayri memnun kesim de katılabilirdi. Bu kesimlerin isyan etmesi halinde, İran ve Avusturya'ya karşı yapılan seferlerde görev yapmış başıbozuk asker olarak harp tecrübesi kazanmış olan çok sayıdaki levendat'ın yardımı ile mücadele gücünün artabileceğinden ötürü herşeyden evvel böyle bir isyan çok etkili ve devlet için tehlikeli olabilirdi. Böyle bir isyan aynı zamanda tımarlı sipahliler ve onların cebelli denilen maiyetleri harp sanatında usta birer savaşçıydılar.

Olayların meydana gelmesi gerçekten bu şekilde olmuştu. 1596'da Macaristan seferi için Anadolu'dan çağırılan tımarlı sipahliler, Haçova savaşında kendilerini gösterecek derecede büyük bir gayret ve istekle savaşmadılar. Bu duruma ek olarak, savaşa çağırılan sipahilerin küçümsenmeyecek bir kısmı savaş alanına gelmedi. Bu muharebeden sonra sadrazamlığa yükseltilen Çağalazade Sinan Paşa bu durumla ilgili olarak sert tedbirler almak zorunda kaldı. Böylece tımarlı sipahliler ve levendat'ın arasındaki kargaşalık artan bir biçimde ortaya çıktı. Osmanlı kronikleri 1596 ve 1610 yılları arasında bütün Anadolu'yu baştan başa kasıp kavuran büyük isyan dalgasını bu olaya bağlarlar. Osmanlılar için bu hareket huruç-u celalîyan, yani celalî eşkiyasının isyanı olarak kabul edilmiştir. Bu isyanın önemli mimarları Karayazıcı olarak tanınan Abdülhalim ve biraderi Deli Hasan idi. Onların faaliyet gösterdiği isyan bölgesi Urfa(Ruha)'dan Sivas ve Kayseri'ye, güneyde Elbistan bölgesinden Anadolu'nun kuzeyinde Canik bölgesine kadar uzanıyordu. İstanbul'daki hükümet isyana karışan iki ayrı grubu birbirinden ayırmanın yolunu aradı. Bir taraftan çoğu büyük gelir getirmeyen tımar'lara sahip olan savaşçılar yani tımarlı sipahliler ve onlarla birlikte hareket eden levendat grubunun üst düzey personeli, diğer tarafta ise ekonomik ve mali baskılar sonucu toprağından sürülen başıbozuk insan topluluğu tehlikenin iki ana kolunu oluşturuyordu. Levendat kesimi isyan faaliyetlerinde sipahilerin işbirliğini ve desteğini kaybettiği zaman Anadolu'da çok yaygın hale gelmiş olan hoşnutsuzluğun, merkezi yönetim için daha az tehlikeli hale gelebileceği gerçekten ortadadır. Böyle bir sonuca ulaşmak için İstanbul hükümetinin seçtiği yollar, bu zamana kadar gulam statüsünün tüm imkanlarından yararlanan gayri Müslim ve Türk olmayan kesimlere ait olan ayrıcalık ve dünyevi yüksek iktidar mertebesine erişmek için sultanın Müslüman doğumlu vatandaşlarının azimkar olduklarını ve bunu elde etmek için nasıl kuvvet kullanmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Karayazıcı, sultandan sancak beyi olarak görev kabul etti. Daha sonra kardeşi olan Deli Hasan bir grup vilayetin genel valiliği demek olan beylerbeyliği payesine yükseltildi. Bu sıralarda da Karayazıcı ve Deli Hasan'ın önemli adamları ve yakın dostları sultanın adamı (kul) yani kapıkulu statüsünü elde ettiler. Uygulanan bu tür yöntemler geçici ve kısmi başarı elde edilmesinde yararlı oldu. Bu sıralarda Anadolu'da yeni isyancı liderler ortaya çıktı.

Mesela Aydın'da ve Saruhan'da, Bursa, Karaman ve Çukurova bölgesinde isyan liderlerinin güçlenip faaliyetlerde bulunduğu görüldü. Zamanla isyancılara karşı kesin bir tavır alınması ihtiyacının ortaya çıktığı anlaşılıyor. Macaristan cephesindeki mücadeleler Osmanlıların lehine gelişince, sultan ve vezirlerinin Avusturya'lılarla sulh yapma yollarını aramalarının arkasında iç isyanların bastırılması gerçeği yatıyordu. Yetenekli ve kuvvetli olan ve Zivatorok Antlaşması sırasında üne kavuşan ve oradaki değerli hizmetlerinin mükafatı olarak sadrazamlığa atanan Murad Paşa, hilekarlık, hainlik ve güç kullanma yollarıyla isyanları bastırmıştır(1607-1610). (Kuyucu)Murad Paşa acımasız ve sert davranışlarıyla direnişçi ve isyancıların çoğunu ezmiş, düzeni bozulmuş ve çökmekte olan ülkede belirli bir ölçüde nizam ve düzen getirmiştir. Ancak temel ekonomik sebepler ve toplum içindeki yaygın olan huzursuzluk eski dönemlerdeki gibi aynen kalmış, böylece genelde iyi olmayan durum gelecekte de aktif bir biçimde sürmüştür.

Bu arada 1603 yılında Osmanlılar ve Safeviler arasında yeni bir çatışma patlak vermişti. Iran hükümdarı Şah Abbas (1587-1629) saltanatının ilk onbeş yılında Safevi devletinin iç yapısına uzun bir süre hakim olmuş olan Türkmen beyleri ve kabilelerine üstünlüğünü kabul ettirerek onları acımasız bir biçimde kontrol altına almıştı. Iran Şahı Abbas Kafkasya bölgesinden özellikle Gürcistan'dan getirilen ücretli asker sayısını artırarak onları büyük ölçüde ateşli silahlarla eğitti. Karakter olarak kabile kökenli olmayan ve yalnızca kendi şahsına bağlı olan bu kuvvetler Şah Abbas'ın ordularının çekirdeğini oluşturuyorlardı. Şah Abbas Maverâünnehir'den Horasan'a devamlı ve tehlikeli istila hareketlerinde bulunan Özbek Türklerini karşı koymada(1587-97), daha sonra Özbeklerin kendi bölgelerine (1598-1602) bu Gürcistanlı ve şahsına bağlı ücretli askerlerden yararlanmıştı. Şah kendini bir kere İran'ın gerçek sahibi yaptıktan sonra 1590'da Osmanlı sultanına vermiş olduğu toprakları geri alma politikasına dikkatle eğildi. Onun, Anthony ve Robert Sherley gibi İngilizlerin aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğuna karşı Avrupa'nın bir veya birkaç devleti ile saldırma ittifakı tesis etme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte Hazar Denizi ile Kara Deniz arasında bulunan memleketlerin üzerinde, hatta dışarıdan gelecek bir Hıristiyan yardımı olmaksızın, Safevi kontrolünü tesis etme zamanı gelmişti. Kafkaslardaki Osmanlı yönetimi, gerçekte geniş bölgelerdeki önemli stratejik merkezler ve ana ulaşım yollarının kontrolüne yönelik askeri bir karakter taşıyordu. Uzun süredir İstanbul hükümetinin etkisi altında bulunan İran'ın batı bölgelerinin bir kısmı Osmanlılarda kalabilirdi. Ancak, Osmanlılar bu bölgelerde kök salamamışlar, bölge halkına yabancı kalmışlar ve bu durum hala devam ediyordu. Bu bölgenin büyük bir bölümünün Osmanlılardan önce Safevi yönetimi ile yakın bağları olmuştu. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya ile mücadele etmesi ve buna ek olarak da Anadolu'da iç isyanlarla rahatsız edilmesi, Şah Abbas için açık bir avantaj teşkil ediyordu. Beş yıllık kısa bir süre içinde (1603-7) Kafkaslar bölgesindeki güven vermeyen Osmanlı yönetiminin yapısı tamamiyle çöktüğü zaman, Tebriz, Erivan ve Gence, Derbend, Bakû ve Şamaht, Tiflis ve hatta Kars, şah ordularının karşısında birer birer düşüyordu. Avusturya ile savaş sona erinceye ve Anadolu'daki isyan alevi kontrol altına alınıncaya kadar İstanbul hükümeti İran'a karşı gerçek bir karşı saldırıya geçemedi. Bu yıllar süresince, Osmanlı direnişi karakter olarak çabuk parlayıp sönen ve kısa süren bir etkiye sahipti. Çağalazade Sinan Paşa 1605'de Tebriz'e doğru ilerledi ancak bir savaşta

yenildi. Sonra da büyük kayıplar vererek Van'a ve Diyarbakır'a çekildi. Anadolu'da isyancıları yenmiş olan (Kuyucu)Murad Paşa, 1610'da Tebriz'e yürüdü ve İran Şahı'nın savunmaya gerek görmediği ve terk ettiği bu şehri harabeye çevirdi. Murad Paşa kısa bir süre sonra Erzurum'daki kış merkezine çekildiğinden bu olay onun İran seferi sırasında yaptığı tek önemli hareket oldu. Gerçekten genel durum aynen şöyleydi: Dışarda uzun süren savaşın geniş etkisi ve ülkedeki kolayca bastırılmayan çok yönlü isyanlar, I. Ahmed(1603-17) ve onun vezirlerinin İran ile olan mevcut savaşın devamını fazla arzu etmeleri, yeni büyük bir çatışmaya girmenin veya harbin boyutlarını genişletmenin 1578-90 harbi sonucunda olduğu gibi meseleye kalıcı ve uzun vadeli bir çözüm getirmeyeceği inancının yaygın olması birer gerçektir. Bu genel durumun hakim olduğu sıralarda, 1612'de Osmanlı ve İran devletleri arasında sulh müzakereleri yapıldı. Sonuçta Osmanlılar, 1590'da kendilerine bırakılmış olan geniş bölgeleri İran'a geri vermek zorunda kaldılar. Bu antlaşmanın şartları üzerindeki anlaşmazlık 1615'de ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. Böylece Osmanlı-İran harbi tekrar başladı. Osmanlılar 1616'da Erivan'ı kuşattılar ve Kars kalesini tekrar inşa ettiler. 1617'de I.Ahmed'in ölümü ve Osmanlı ordusunun 1618'de Tebriz yakınında bozguna uğraması gibi iki önemli olay, savaşın sona ermesinde etkili olup, sulh görüşmeleri ortamını yarattı. Eylül 1619'da tasdik edilmiş olan Eylül 1618 antlaşması, gerçekte 1612'de yapılan antlaşma maddelerine benzemektedir. Osmanlılar 1590'da kendilerine bırakılan toprakları bu defa İran'a geri vermeleriyle, Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarındaki ilişkilere ve duruma tekrar dönülmesi kabul edilmiş oluyordu.

Hemen hemen kontrol altında bulundurmakta zorluk çektiği güçlerin etkisi altında, Osmanlı imparatorluğu kendi gücünün ve şaşaalı durumunun doruğundan 1566-1617 yılları arasındaki devrede kesin olarak çökme devrinin başlangıç dönemine girmiş bulunuyordu. Belki de Osmanlılarla ilgili olarak bir İngiliz, bu yılların öğrettiği temel dersi en iyi biçimde şöyle özetlemiştir. 1621'den 1628'e kadar İstanbul'da İngiltere elçiliği görevinde bulunan Sir Thomas Roe Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak 'Osmanlı İmparatorluğu ayakta kalabilir ancak asla tekrar güçlenemez'(1) ifadesini yazdığı zaman imparatorluk hakkında kesin bir yargıda bulunuyordu.

1-The Negotiations of Sir Thomas Roe In his Embassy to the Ottoman Porte from the Year 1621 to 1628 Inclusive (London, 1740); 809.